

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՋՈՒԻՍ ՀԱՅՈՑ.

ՅՕՐԻՆԵԱՅ

Ի ՊԷՏՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԱՅ

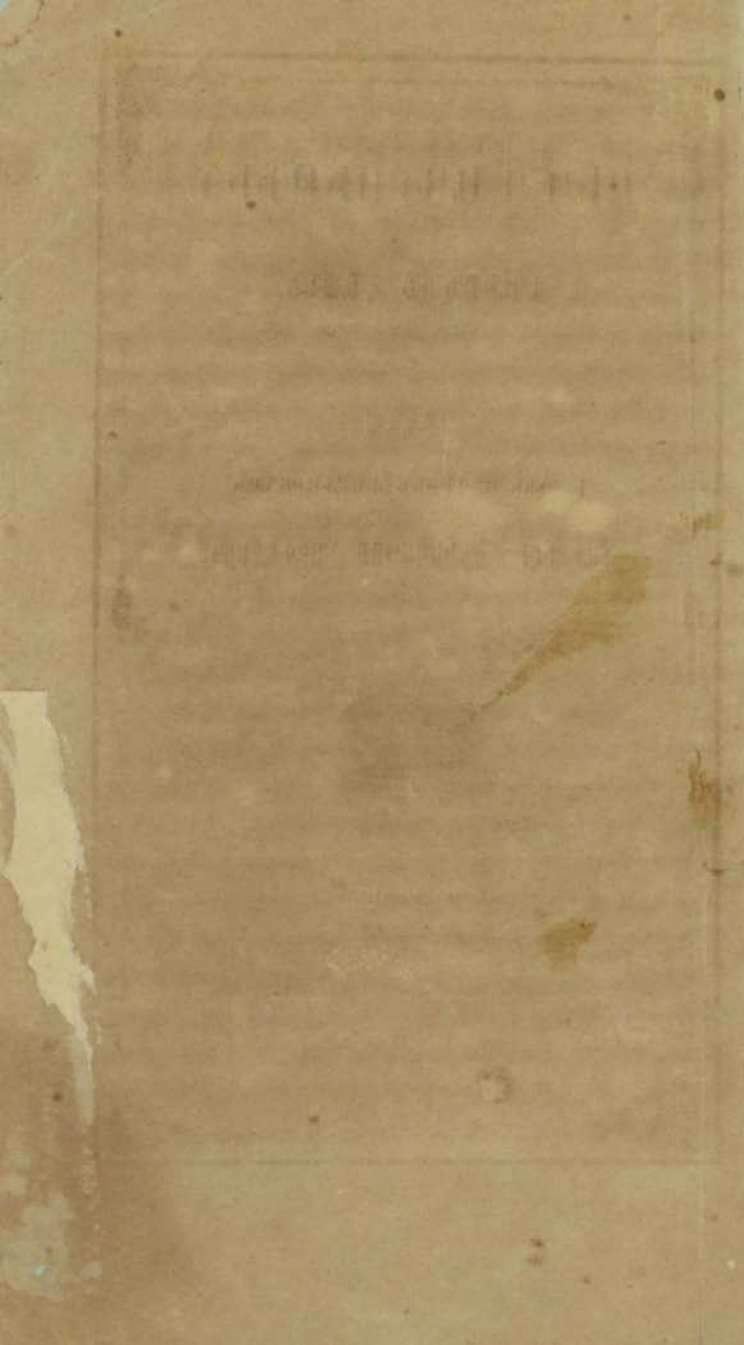
ԳԱՐԲԷԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅՎԱԶԵԱՆ.

Ի ԹԷՌՆՈՍԻԱ,

Ի սպարանի Խաչիպեան Ուսումնարանին.

1869.

491.99-1
Ա-55

ՅՅՈՒԳՎԻՍ Է 1961 թ. ✓

ՈՒՂՂ ԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԼԵԶՈՒԻՍ ՀԱՅՈՅ.

Յ Օ Ր Ի Ն Ե Ա Յ

Ի ՊԵՏԱ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՎԱՐԱՆԱՅ

ԳՍԲԻԷՂ ԵՓԻՍԿՈՓՈՍ ԱՅՎԱԶԵԱՆ.

30674

Ի ՔԷՆՆԱՅ

Ի Տպարանի Խաչիպեան Ռեստորանին.

1869.

А $\frac{\text{II}}{12778}$

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 3-го Марта 1869 года.

ՏՊԱԳՐԵԱՒ ԱՐԴԵԱՄՐԻ

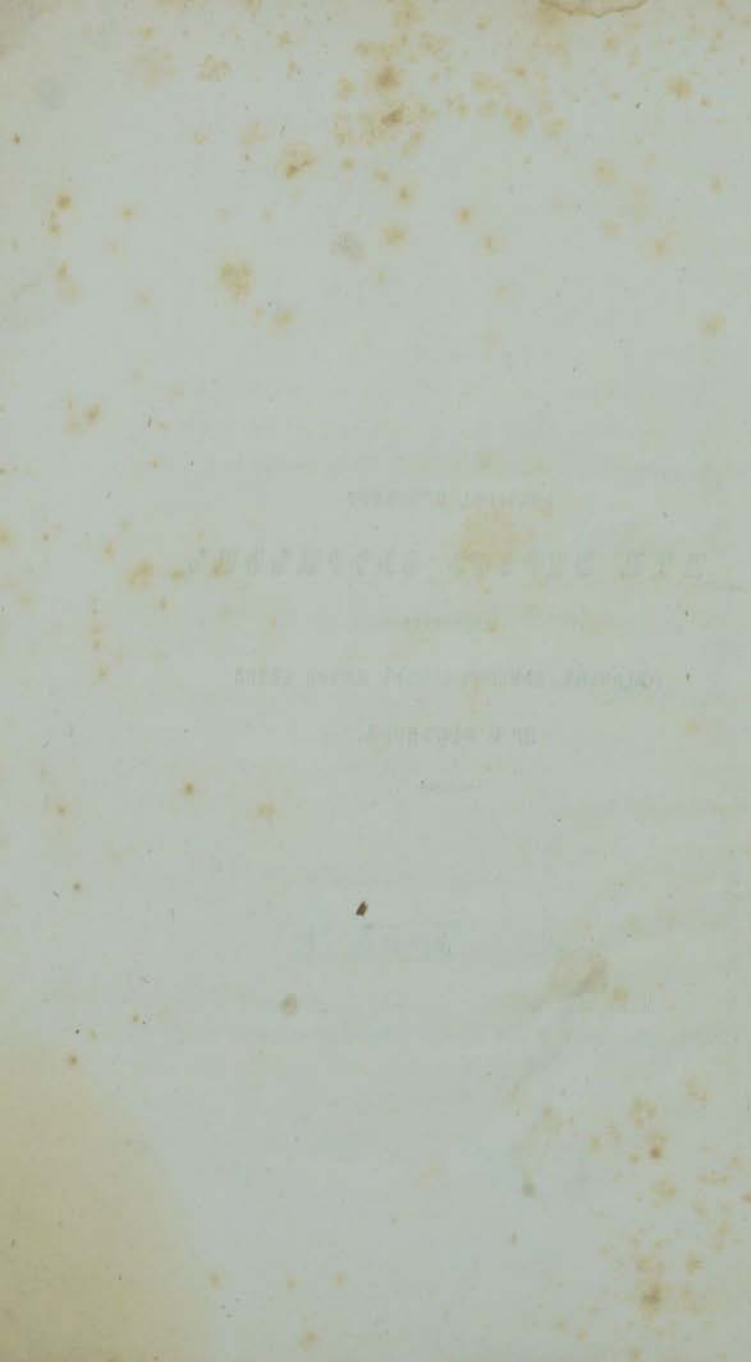
ԱՂԱ ՍԱՐԳՍԻ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ

ՎԵՐԱՏԵՍԶԻ

ԽԱՒՊԵԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ

ՈՐ Ի ՔԷՈՒՌՈՍԻԱ.

Ն Ա Խ Ա Գ Ի Տ Ե Լ Ի Ք

Հ. Ի՞նչ է Ուղղագրութիւնը .

Պ. Ուղղագրութիւնն է արուեստ ուղիղ կերպով գրելու եւ կարգալու մեր լեզուին բառերը՝ ըստ ընկալեալ սովորութեան . ուստի եւ կհամարուի մասն հայերէն Քերականութեան :

Հ. Ուղղագրութիւնը միայն մեր գրոյ լեզուին՝ այսինքն գրաբառին համար է ; թէ նաեւ աշխարհաբառին համար .

Պ. Թէպէտ ուղղագրութեան գլխաւոր նպատակն է մեր գրոց լեզուին ուղիղ գրութիւնն ու արտասանութիւնը ; բայց անով հարկաւ աշխարհաբառ լեզուին եւս գրութեանն ու արտասանութեան կանոն կգրուի ; որովհետեւ աշխարհաբառը զատ լեզու չէ կանոնաւոր ; այլ գրաբառին աւրուածն է :

Հ. Արդեօք կարելի չէ աշխարհաբառին համար զատ ուղղագրութիւն հնարել .

Պ. Կարելի է ; ինչպէս սմանք փորձեցին քանի մի տառերու գրութեան մէջ . բայց ով որ այս ճշմարիտ եւ գովելի սկզբունքը կընդունի թէ աշխարհաբառ պէտք է միշտ մաքրել ազնուացընել ու հետ զհետ զրաբառին մօտեցընել ; անտարակոյս հեռու կմնայ այնպիսի վնասակար նորաձեւութիւններէ :

Հ. Միթէ աւելի բնական չերեւիր այս կանոնս՝ թէ պէտք է բառերը այն տառերով գրել, զոնք աշխարհաբանին մէջ, ինչ տառերով որ կհնչուին :

Պ. Այդ կանոնը յիրաւի բնական է, եւ հիմն ամենայն ուղղագրութեան. բայց որովհետեւ մէկ կողմանէ մեր լեզուին — թէ գրաբանին եւ թէ զանազան աշխարհաբաններուն — բառերը եւ տառերը որոշ եւ յստակ հնչում մի չունին, եւ միւս կողմանէ անկարելի է հաստատել՝ թէ ո՞ր եւ ինչէ այբուբենի մէջ գտնուի երկու տառ՝ բոլորովին նոյն հնչումն ունեցող, անպատճառ հարկ է իւրաքանչիւր բառ այն տառերով գրել՝ որովք գրուած են ի նախնեաց եւ յընտիր գրչագրաց, եւ ոչ թէ՛ այս ինչ տառը միւսին նման ձայն ունի ասելով՝ իրարու հետ շիտիթել, զոր օրինակ ռիւնին կամ ու երկբարբան տեղը գնել ղ, յիին տեղը ճ, ոյին տեղը օ, եւ այլն. ինչպէս, հալիսեան, դախլօր, եվրօրս . . . տղա թէ ոչ, ուրիշներն եւս իրաւունք պիտի համարին քննին տեղը գրել փ, զիւնին տեղը ֆ, ձայնն տեղը ց, ջիին տեղը չ, եւ այլն. որով մեծ վնաս կպատճառի նաեւ գրաբանին ուղղագրութեանը, եւ մեծ խառնակութիւն :

Հ. Ուղղագրութիւնը քանի մաս կբաժնուի . . .

Պ. Երեք. այսինքն Տառագիտութիւն, Առօգանութիւն եւ Տրոհութիւն :

Մ Ա Ս Ն Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

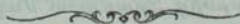
Տ Ա Ռ Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Ի Ն .

Հ. 1^րնչ է Տառագիտութիւնը .

Պ. Տառագիտութիւն է այբուբենին տառերուն վերայ եղած հարկաւոր գիտելիքներուն տեղեկութիւն :

Հ. Տառերուն վերայ եղած գիտելիքները գլխաւորապէս քանի գլուխ կրնան բաժնուիլ .

Պ. Չորս գլուխ . մէկը՝ Գիտս ստից , այսինքն տառերու հնարուելուն եւ ձեւանալուն պատմութիւնը . երկրորդը Արսասանութիւն եւ հնչումն ստից , այսինքն տառերուն բնիկ եւ ճիշդ հնչմունքները . երրորդը Լծարութիւն ստից , որ է տառերուն երբեմն իրարու տեղ գրուիլը . եւ չորրորդը՝ Տառադարձութիւն , որ է մեր տառերուն օտար զգաց տառերուն հետ ունեցած համեմատութիւնը :

Գ Լ Ո Ի Խ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Գ Ի Ի Տ Տ Ա Ռ Ի Ց .

Ա .

Քեհեռուստեի , Դանիելեան եւ Մեսրոպեան Նշանագիրք .

Հ . Ո՞վ Հնարեց մեր լեզուին այժմու այրուբէնը .

Պ . Սուրբն Մեսրոպ Մաշթոց ' Գրիստոսի 406
թուականին :

Հ . Անկից առաջ մեր ազգը ինչ տառեր կգործածէր .

Պ . Հաւանական կարծեօք ' Հին ասեւնի Պարսից եւ
Ասորեստաննայց պէս մեր ազգն ալ ' արձանագրու-
թեանց համար թելեռածե կամ սեպածե տառերը կը-
բանեցընէր ' որ մինչեւ ցայժմ կասեմուին նինուէի
ու Բարեւոնի աւերակներուն մնացորդացը մէջ , Վա-
նայ բերդին վերայ , Սեւանայ ծովուն եզերքը եւ ու-
րիշ քանի մի տեղեր Հայաստանի մէջ , թէպէտեւ գեռ-
այս բեւեռածե գրերը գոհացուցիչ եւ հաւանական
կերպով կարգացող չէ եղած ⁽¹⁾ . Իսկ ուրիշ հասարակ
գրութեանց մէջ Պարսից կամ Պարթեւաց Հին ' այս-
ինքն զանդիկ կամ զհնս լեզուին տառերը . այն տառե-
րով գրուած է Պարսից Զրագաշտ մողին Զհնարեարս
ասուած գիրքը :

(1) Երոպացի հնագետներն այս արձանագրութեանց ընթերցմանը
հետեւող հօշակաւոր անձինքն են այժմ կրորֆէնտ , Հեռէն , Պիւ-
նուֆ , եւ ուրիշներ :

Հ. Այժմ՝ կգտնուին այնպիսի գրքեր՝ որոց գրերը լինին զանդիկ, ու լեզուն հայերէն.

Պ. Ոչ, մինչեւ ցայժմ չէ՛ գտնուած. բայց եթէ ազէկ փնտռուի, գուցէ գտնուի, գլխաւորապէս հին Արշակունի թագաւորաց գրամներուն վերայ:

Հ. Ուրիշ ինչ տառեր գործածած են մեր նախնիք՝ Մեսրոպեան տառերուն գիւտէն առաջ.

Պ. Յունաց եւ Ասորաց տառերը, եւս եւ զանազան նշաններ կամ նշանագրեր. բայց մինչեւ ցայժմ չէ՛ գրտնուած այնպիսի գրուածք՝ որոյ լեզուն լինի հայերէն, եւ գիրը Յունաց կամ Ասորաց գիր: Նա եւ ոչ նշանագրերով ամբողջ խօսք գտնուած է, այլ միայն քանի մի գործածական բառեր, զոր օրինակ սասղ, երկինք, աւեսարան, եկեղեցի, աշխարհ, շուսին, ամեհայն, որպես, եւ այլն. (որոց փորագրեալ ձեւերը չունենալով՝ չեմք կրնար այս տեղ ցուցընել.) սակայն սորա եւ սոցա նման ձեւերն ու նշաններն աւելի համասօսագրութիւն կամ արագագրութիւն պէտք է համարել՝ քան թէ կանոնաւոր գիր:

Հ. Ի՞նչ էին Գանդիկեան նշանագիրք ասուած գրերը.

Պ. Սրբոյն Ասհակայ եւ Մեսրոպայ ժամանակը՝ ասորի գիտուն եպիսկոպոս մի կար Գանդիկէլ անունով, որ ունի եզեր իւր քովը մեր լեզուին համար այբուբեն մի, կամ իրմե հնարուած, եւ կամ այն գրուածքներէն հանուած՝ որոց գիրն էր ասորի, եւ լեզուն հայերէն:

Հ. Դանիէլեան նշանագրաց ձեւն ու թիւը յայտնի են մեզի :

Պ. Այն նշանագիրք՝ հաւանական կարծեօք՝ Ասորոց հին այբուբենին, այսինքն նոցա մէջ կարանկերօ ասուած տառերուն ձեւովն էին . բայց այժմ չկան այն նշանագրերն որ այս կարծիքը կարենար ստուգուիլ : Անյայտ է նաեւ այն նշանագրաց թիւը . եւ թէպէտ յետին ժամանակաց պատմագիրներէն ոմանք կասեն թէ 24 հատ էին այն գրերը , ոմանք թէ 22, եւ ոմանք 29, բայց ստոյգը մինչեւ ցայժմ անկարելի եղած է գիտնալ :

Բ.

ԳԻՒՏ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՏԱՌԻՑ .

Հ. Սուրբն Մեսրոպ ինչէն ստիպուեցաւ ազգային սեպհական այբուբեն հնարելու .

Պ. Օտար այբուբենից՝ եւս եւ Դանիէլեան նշանագրաց անկատարութենէն, որով կարելի չէր մեր լեզուին մէջի ամէն բառերն ու ձայներն անոնցմով բացատրել . եւ այս բանս գիւրին է փորձել նաեւ այժմ՝ եթէ ուզեմք որ եւ իցէ հայերէն խօսք օտար լեզուաց մէկուն կամ միւսին տառերովը գրել :

Հ. Դիւրան հնարեց սուրբն Մեսրոպ մեր տառերը՝ թէ գժուարութեամբ .

Պ. Մեծամեծ գժուարութեանց պատահելէն ետքը աղօթքի ապաւինեցաւ, ու տեսիլքով լոյս առաւ միտքը՝ մեր այբուբենը ձեւացընելու :

Հ. Արգեօք սր տառերուն գիւտը կամ հնարքը աւելի գժուարութիւն տուած կլինի սրբոյն Մեսրոպայ, ձայնաւորներունը թէ բաղաձայններունը :

Պ. Եթէ Դանիէլեան նշանագրերը Ասորոց այբուբենին ձեւովն էին՝ ըստ հաւանական կարծեաց, յայտնի է որ նոցա մէջ ամէն ձայնաւորները չկային, ինչպէս որ Ասորոց այբուբենին մէջ չկան. ուստի հարկ էր ձայնաւորներն եւս հնարել. Բայց յայտնի կերեւի որ սրբոյն Մեսրոպայ գժուարութիւն եւ տարակոյս պատճառողներն էին աւելի քարսձայն տառերը. վասն զի ձայնաւորները ձեւացընելը գժուարին բան մը չէր՝ յունարէն գիտցողի համար. եւ ձայնաւոր հնչմունքները սրբան եւ անորոշ լինին սր եւ իցէ լեզուի մէջ, դարձեալ գիւրին է ամփոփել զանոնք, եւ ութը՝ ինը կամ տասը տեսակի վերածել զամէնքը. մինչդեռ բաղաձայններուն տեսակները խիտ շատ են, եւ զանոնք ամփոփելը գժուար :

Հ. Հապա ինչո՞ւ Խորենացոյն ձեռագիր օրինակները մեր տառերուն գիւտին պատմութեանը մէջ գրած են միայն ձայնաւորները՝ իբրեւ ի սրբոյն Մեսրոպայ հնարուած. Ա, Ե, Է, եւ այլն. եւ նոյնը կը կրկնեն Ստեփանոս Ասողիկ եւ ուրիշները (1) :

---

(1) Խորենացոյն խօսքը այս է՝ ըստ մեծի մասին ձեռագրաց. « Ի սրտին գործարանի երեսուրացեալ հոգւոյն աջաց բար ձեռին աջոյ՝ զրելով ի վերայ վիմի. զի որպէս ի ձեան վերջք գծին կուտեալ ունէր քարն «: Միայն մեկ կամ երկու ձեռագիրք զրամ են այսպէս. « Ի սրտին . . . զրելով ի վերայ վիմի, Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ի. զի որ պէս ի ձեան », եւ այլն :

Պ. Ձեռագիրներէն ունենց՝ մեջ միայն այդպէս գրուած է, եւ ոչ ամենուն մէջ. ուստի շատ կարելի է կարծել՝ թէ կամ Ստեփանոս Ասողիկը այնպիսի օրինակներէ աւնելով ասած է՝ թէ սուրբն Մեսրոպ 29 Դանիւէլեան տառերուն վրայ յօթը ձայնաւորներն աւելցուց, — որ յիրաւի ամենագիւրին աշխատութիւն կլինէր, — կամ թէ Խորենացւոյն պատմութեան օրինակողներն՝ Ասողիայ խօսքերէն խաբուելով, եւ կարծելով թէ սուրբն Մեսրոպ ձայնաւոր տառերը միայն հնարեր է, իսկ բաղաձայնները արդէն կան եղեր մեր ազգին մէջ՝ իբրեւ անգործածելի նշանագրեր, անախ Խորենացւոյն մէջ եւս, եւ կամ անոր լուսանցքը աւելցուցեր են ոմանք, Ա, Ե, Է, եւ այլն. որով մեր տոհմի հեղինակներէն ոմանք եւս խաբուելով՝ կարծեցին թէ Խորենացին է այս ասողը:

Հ. Բաղաձայն տառերն հնարելու համար ինչ դժուարութիւն կար.

Պ. Նախ, որովհետեւ կանոնաւոր բառարան չկար այն ժամանակը մեր լեզուին մէջ, գրելթէ անկարելի էր լեզուին ամէն բառերն ու ձայներն աչքի առջեւ ունենալ, եւ ըստ այնմ՝ որոշել նոցա հնչման բացարութեանը համար պէտք եղած տառերը. մանաւանդ որ մի եւ նոյն բառերն անգամ զանազան հնչմամբ կլսուէին ժողովրդոց բերնէն: Օրինակի համար, շատ դժուար պէտք էր երեւնար այնպիսի տառեր հնարել՝ որովք զանազանուէին իրարմէ որոշ կերպով հետագայ բառերը. բարֆ, պարֆ, բարկ, պարկ, փաւֆ, անպաւֆ, պարգեւ. — եւ կամ ասոնք. զեղ, ֆեղ, կեղ.

դեղ, բեղ, սեղ. — ծիր, ձիր, ցիր. — ածու, ձու, ցու. —
 ճիղ, ջիղ. — բոր, բոռ, պոր, վոր. — գիր, կիր, ֆրֆիր, գր-
 զիւ. — գոյր, կոյր, ֆոյր. — ֆար, ցաւագար, վնասակար. —
 գաւ, կաւ, ֆաւ. — գաղ, կաղ, ֆաղ. — դեր, սեր, քեր. —
 դուք, սուք, քուք, սրնդուկ, սուկ, եւ ուրիշ Հարիւրաւոր
 բառեր, որ իրարմէ բոլորովին տարբեր տարբեր նշա-
 նակութիւններ ունենալով՝ կարելի էր մի եւ նոյն
 բաղաձայններով գրել՝ առանց մեծ շփոթութիւն ձգե-
 լաւ կարգացողին միաբը:

Երկրորդ, թէպէտ եւ յայտնի էր որ Հայաստանի
 Հարազատ եւ բնիկ լեզուն եւ ուղիղ հնչմունքը՝ Ա-
 րարատեան նահանգին ու Տարօնոյ բնակիչներուն
 հնչմունքն էր, եւ այն տեղերուն ծնունդ էին սուրբն
 Մեսրոպ եւ սուրբն Սահակ, եւ միւս թարգմանիչնե-
 րը, բայց միւս նահանգաց եւ գաւառաց հնչմունք-
 ներն եւս անշուշտ լատձ էր եւ դիտէր ընդհանրապէս
 սուրբն Մեսրոպ. ուստի Հարկաւ կատարելուէր թէ
 որ բառին հնչմունքը ինչ տառերով կարելի է աւելի
 ճիշդ բացատրել, որ ուրիշ նմանաձայն բառերէն
 որոշուի:

Գ.

Ձեռն թիւ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՏԱՌԻՑ.

Հ. Սրբոյն Մեսրոպայ հնարած այբուբենը որն է.

Պ. Այս 36 տառերը. Ա. Բ. Գ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ.
 Ժ. Ի. Լ. Խ. Ծ. Կ. Հ. Զ. Դ. Ծ. Կ. Յ. Ն. Ծ. Ո. Զ.
 Պ. Զ. Ռ. Ս. Վ. Տ. Բ. Յ. Ի. Փ. Ք: — Չորս հինգ
 դար ետքը առնուեցան ի Յունաց այս երկու տառե-
 րըս, Օ եւ Ֆ:

Հ. Կարելի է արդեօք որոշ կերպով գիտնալ թէ այդ մեր այբուբենին մէջ որոնք են այն գրերն որ սուրբն Մեսրոպ ինքը հնարեր է, եւ որոնք են ուրիշներէն առաճները.

Պ. Ոչ. քանի որ յայտնի չէ թէ որոնք էին Դանի-եղեան ասուած հին նշանագրերը, անկարելի է որոշել սրբոյն Մեսրոպայ հնարածները: — Սակայն Յունաց տառերուն ձեւին հետ նմանութիւն ունեցող տառերը կարելի է ասել համարձակ՝ թէ ի Յունաց տառ է:

Հ. Ի՞նչ ասելու է անոնց կարծեացը՝ որ կանդեն թէ սրբոյն Մեսրոպայ հնարած տառերը՝ մէկ մը եօթը ձայնաւորներն են, մէկ մ'ալ այս եօթը բաղաձայնները. ք, ձ, ղ, ջ, ՚, փ, ֆ. որով նորա հնարածները կլինին ընդ ամենայն 14 գիր.

Պ. Չայնաւորները հաւանական է թէ սուրբն Մեսրոպ հնարեց ու աւելցուց Դանիէլեան նշանագրաց ու իւր հնարած բաղաձայններուն վերայ. բայց բաղաձայններուն համար, նախ յայտնի չէ թէ նորա հնարած բաղաձայններն որոնք են. եւ երկրորդ՝ հաւանական եւս չէ որ այդ եօթը տառերը միայն լինին հնարածները, եւ ոչ ուրիշները:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ.

Պ. Վասն զի ինչ պատճառ կայ ասելու թէ Մեսրոպայ հնարածը, օրինակի համար, փ տառն է, եւ ոչ ք կամ պ. ֆ տառն է, եւ ոչ գ կամ կ. ք տառն է, եւ ոչ ղ կամ ձ. ձ տառն է, եւ ոչ ջ կամ ղ. ղ տառն է, եւ ոչ ՚ կամ ՚. ՚ տառն է, եւ ոչ փ կամ փ. փ տառն է, եւ ոչ ֆ կամ ֆ. ֆ տառն է, — Ընդ հակառակն, որովհետեւ յայտնի է թէ

մեր ազգին մէջ այդ տառերէն շատին ճիշդ հնչմանը վերայ ոչ երբէք տարակոյս եղած է, եւ թէ ամէն ժամանակի եւ ամէն տեղերու Հայերը այդ տառերը միակերպ կհնչեն՝ առանց ամենեւին դժուարութեան, աւելի բնական է կարծել թէ դռքա չէին սրբոյն Մեսրոպայ դժուարութիւն աուողները, ուստի եւ ոչ նորա հնարածները, այլ դոցա շատին ձայնակիցները, այսինքն ք, փ, ֆ, եւ այլն:

Հ. Հապա ինչո՞ւ կասեն ոմանք թէ ք եւ պ տառերը պարզ են, իսկ փիւրը բաղադրեալ՝ իբր պն. — դ եւ Տ տառերը պարզ, իսկ րոն բաղադրեալ՝ իբր սն. — ծ եւ ց տառերը պարզ, իսկ ձ տառը բաղադրեալ իբր ցն. իւ տառը իբրեւ պարզ՝ կոկորդային, եւ դասը՝ իբրեւ անոր մէկ զանազանութիւնը. — չ եւ ճ տառերը պարզ, եւ ջն իբրեւ հայկական որոշ հնչումն. նմանապէս ո տառը իբրեւ հին, եւ րն իբրեւ նորա մէկ տարբերութիւնը.

Պ. Այդ հնարքը կամ ենթադրութիւնը անհիմն է եւ բոլորովին կամայական, եւ մեք յետոյ պիտի տեսնեմք որ ք, փ, ֆ, ց տառերը աւելի եւս պարզ են, եւ ամենայն Հայոց համար աւելի դիւրահնչելի՝ քան թէ նոցա ձայնակից երեւցածները.

Հ. Մեսրոպեան տառերը նմանութիւն ունին Յունաց տառերուն հետ.

Պ. Այո, բնդհանրապէս. եւ այս յայտնի է ոչ միայն մեր պատմագրաց խօսքերէն, այլ եւ նոյն իսկ տառերուն ձեւերէն ու կարգէն: Այս ձեւերու նմա-

նութիւնը աւելի աչքի կզարնէ՝ երբ լաւ գիտուի
հին ձեռագրաց մէջ մեր երկարագիր ասուած տառե-
րուն ձեւը, եւ բարդատուի Յունաց երկաթագրին հետ:

Այս համեմատութեան գիւրութիւն տալու համար՝
շարեմք այս տեղ Յունաց այբուբենը ամբողջ, եւ ա-
նոր գիմացը Մեսրոպեանը, դուրս ձգելով միայն մեր
լեզուին սեպհակսն եղած տառերը.

Α	Ա	Ξ	Շ
Β	Բ	Ο	Ո
Γ	Գ	Π	Պ
Δ	Դ	Ρ	Ռ
Ε	Ե	Σ	Ս
Ζ	Զ	Τ	Տ
Η	Է	Υ	Ի
Θ	Թ	Φ	Փ
Ι	Ի	Χ	Ք
Κ	Կ		
Λ	Ղ	(Ψ	ψα, υα)
Μ	Մ	(Ω	ωλ, ալ)
Ν	Ն		

Հ. Մեր տառերէն շատին՝ Յունաց տառերուն հետ
այդքան նմանութիւն ունեցածէն — թէ ձեւի եւ թէ
կարգի կողմանէ — ինչ բան կարելի է հետեւցընել.

Պ. Բնական հետեւանքն այս է թէ ուրեմն սուրբն
Մեսրոպ մեր այբուբենը ձեւի բերելու, կարգի դնե-
լու եւ կատարելագործելու ատեն՝ նախ Յունաց 22

տառերուն առջեւը դրեր է մեր լեզուին համար 22 տառ. ինչպէս որ վերոյեգեալ շարքին մէջ կտեսնուի. յետոյ աւելցուցեր է այն 22-ին վերայ այլ եւս 14 տառ. բայց զատ եւ առանձին չէ դրած այս 14-ը, այլ ցրուեր է միւսներուն մէջ. եւ են ասոնք. Ը, Ժ, Լ, Խ, Ծ, Հ, Ձ, Ծ, Յ, Չ, Ջ, Ր, Վ, Յ :

Հ. Այս 14 տառերը ձեւի կողմանէ նմանութիւն ունին ուրիշ լեզուաց նմանաձայն տառերուն հետ .

Պ. Մէկ քանին միայն, եւ այն անշուշտ ոչ առանց պատճառի. այսինքն Լ տառը լատինացոց Լ տառին, — որովհետեւ Յունաց Լ տառին գիմացը դրուած է Ղ, ըստ բնական յատկութեան լեզուիս. — ձ տառը եգիպտացոց կամ Ղփաոց ճ (աննա) տառին, եւ ըստ ոմանց՝ նաեւ Վ տառը լատինացոց Վ տառին :

Հ. Մեր այբուբենին սկզբնական ձեւը ինչ փոփոխութիւններ առեր է .

Պ. Սրբոյն Մեսրոպայ հնարած այբուբենին սկզբնական ձեւը՝ այժմ գործածուող գլխազրաց ձեւն է, եւ կասուի երկարագիր : Այս ձեւով գրուած են հին գրչազրերը՝ մագաղաթի վերայ՝ մինչեւ ութերորդ եւ իններորդ դարուն ատենները :

Իններորդ դարուն մէջ այն երկաթագրին ձեւը՝ որ կը որ դարձուածքներով էր, աւելի քառակուսի դարձուածք առած է, եւ հետ զհետէ մանրցած է առաջին խոշորութենէն. այնպէս որ տասներորդ եւ մետասներորդ դարուն ձեւագիրներն սկսած են այժմու յոյարագիր ասուած տառերուն ձեւն առնուլ՝ երկաթագիր տառերու ձեւերովը խառն :

Ճնորհալուոյն եւ կամբրոնացւոյն ժամանակէն մինչեւ ժՉ գարեբուն ետքերը բոլորագրաց ձեւն է սովորական ձեռագրաց մէջինը՝ բամպակէ թղթի վերայ, յետ այնորիկ նոյն բոլորագրերը մանրնալով՝ եղեր են հօտ ասուած գրերը, որ աւելի յարմար են շուտ գրելու:

Մեր ժամանակներն եւս հնարուած են պէսպէս շղագիր կամ շեղագիր ասուած ձեւեր՝ որ նօտերէն շատ աւելի շուտ կգրուին:

Հ. Այժմու սովորական տպագրութեանց մէջի բոլորագրերուն ձեւին գլխաւոր պակասութիւնները որոնք են.

Պ. Նախ անոնց պառկուածքը, այսինքն փոխանակ ուղղահայեաց դիրք ունենալու, որ աչքի աւելի յարմար է, դէպ ի աջ գին ծռած կենալը: — Երկրորդ՝ չափազանց քառակուսիութիւնը, որոյ պատճառաւ քանի մի տառեր եւս իրարու հետ գիւրաւ կշիթիին, մանաւանդ սոքա. ա եւ ա. գ եւ գ. զ եւ զ. ո եւ ո: — Երրորդ՝ քանի մի տառերուն անկիւնաւոր կոթերը կամ պոչերը, որ թէ տգեղութիւն կուտան ձեւերուն, եւ թէ արգելք կլինին իրենց առջեւն եկող տառերուն, եւ սոքա են, զ, ր, լ, զ, շ, չ, ջ, վ. որով հարկ կլինի ծոցագիր անունով կռքնճմտած ու կծկրտած տառեր փորագրել, եւ այլն ⁽¹⁾:

---

(1) Տես այս նիւրիս վերայ Մասեաց Աղաւելոյն 1856 տարւոյ հատորին 190—192 երեսը:

Հ. Օ եւ Ֆ տառերը երբ հնարուած են եւ ինչ պատճառաւ .

Պ. Մեր լեզուին յատկութեանցը նայելով՝ սուրբն Մեսրոպ բաց օ հնչումը ձեւացուցեր է աւ տառերով. ուստի մինչեւ իններորդ ու տասներորդ դարու ձեւագրաց մէջ՝ հաւր, մաւր, աւրհնուրիւն, Պաղոս կը գրուէր, թէպէտ եւ հնչումն էր անտարակոյս հօր, մօր, օրհնուրիւն, Պօղոս (1) եւ այլն: Տասներորդ դարէն վերջը գրիչներէն ոմանք սովորութիւն արած են աւ երկրարբառին վերայ նշանակել Յունաց օ (օւկիւս, մեծ օ) տառը, որպէս զի այն երկրարբառը ալ չկարգացուի, այլ բաց օ. յետոյ ուրիշներն աւելի եւս պատշաճ տեսեր են այն աւ երկրարբառին տեղը գործածել օ տառը: — Իսկ փ տառը կերելի լատինացւոց Բ կամ Բ տառին ձեւէն առնուած՝ Խաչակրաց ժամանակները, օտար ազգաց բառերը նոցա պէս հնչելու համար. որովհետեւ մեր լեզուին բնական չէ փ հընչմունքը, այլ ուրիշներուն փն մեր հին տառագար-ձութեան կանոնովը կգառնայ փ (2):

Հ. Մեր այբուբենին ձեւերը ուրիշ ազգաց այբուբեններուն մէջ կատեսութիւն թէ ոչ .

Պ. Սլաւեանց կամ Ռուսաց կիրեղեան կոչուած այբուբենին մէջ առնուած են մեր տառերէն Բ (Ե), Ե

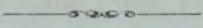
(1) Յայտնի է որ Գաղղիացիք մինչեւ ցայժմ կգրեն au, եւ կնչեն օ:

(2) Ֆ տառով բնիկ բառեր չունի նաեւ Ռուսաց լեզուն, ուստի փ տառը կրանեցրէ՝ օտարազգի բառերը անով գրելու: — Նոյնպէս եւ Նօղայ Թարարաց լեզուին մէջ փ հնչմունքը չկայ. այլ տեղը կը գործածեն փ. զոր օրինակ փեկեր ասելու տեղը կասեն փեկեր, փըշի ասելուն տեղը կասեն փըշի եւ այլն:

12511
20644

(Ե), Գ (Ա). Ղիտիներուն կամ այժմու եգիպտացւոց
այբուբենին մէջ եւս մտած է մեր ծ տառին ձեւը
(ճ. ճանճա): Իսկ Վրաց հին (խոսքուրի) այբուբենը՝ որ
նոյնպէս սրբոյն Մեսրոպայ հնարածն է, շատ տառեր
ունի մերիններուն նման:

Գ Լ Ո Ի Խ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՆՁՈՒՄՆ ՏՍՈՒՅ ՀՍՅՈՅ.

Ա.

ՀԱՅՈՅ ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԼԽԱՒՈՐ ՏԵՍԱԿԵՐԸ.

Հ. Ամէն տեղերու Հայերն ալ նոյնպէս կհնչեն մեր
այբուբենին տառերը, կամ թէ Հայերէն ազգային լե-
զուիս արտասանութիւնն ամէն տեղ միակերպ է թէ ոչ.

Պ. Թէպէտ վեր ի վերոյ նայողին այնպէս կերեւի
թէ Հայոց արտասանութիւնը խիտ շատ տեսակ կը-
բաժնուի, բայց ուշադրութեամբ գիտողը կտեսնէ որ
Հայկական արտասանութեան գլխաւոր տեսակները
երեք են, եւ ոչ աւելի. որով մեր տառերն եւս հար-
կաւ երեք տեսակ հնչմունք կունենան:

Հ. Որո՞նք են այդ երեք տեսակ արտասանու-
թիւնները.

Պ. Առաջին արտասանութիւնն է միջերկրեայ Հայոցը,
երկրորդը՝ հիւսիսային Հայոցը, եւ երրորդը՝ արեւմտեան
Հայոցը:

1548

Հ. Միջերկրեայ Հայերը որո՞նք են .

Պ. Հայաստանին մէջտեղի նահանգներուն ու գաւառներուն ընակիչները, որ են գլխաւորապէս Արարատեանք եւ Տարսնեանք . յորոց կարգի են Երեւանցիք, Աշտարակեցիք, Վազարշապատեցիք, Շիրակացիք, Մշեցիք, Վանեցիք եւ Կարնեցիք :

Հ. Հիւսիսային Հայերը որո՞նք են .

Պ. Արարատեան աշխարհին հիւսիսային եւ արեւելեան կողմերու ընակիչները . ինչպէս Սիւնեցիք կամ Ղարաբաղցիք, Արցախեցիք կամ Գանձակեցիք, Շամախեցիք եւ Վրաստանցիք . յորոց կարգի են ըստ սմանց նաեւ այժմու Զուղայեցիք, Աժտէրխանցիք, Ղզլարեցիք եւ Մողտաբեցիք :

Հ. Արեւմտեան Հայերը որո՞նք են .

Պ. Փոքր Ասիացիք, Կիլիկեցիք եւ Միջագետացիք, յորոց կարգի են այժմու Պօլսեցիք, Մուրաւիացիք, Ահաթանցիք, Խրիմեցիք եւ նոր նախիջեւանցիք :

Հ. Այգ երեք տեսակ Հայոց հնչմունքները գլխաւորապէս ինչո՞վ կզանազանին իրարմէ .

Պ. Հիւսիսային Հայերը բազաձայն տառերուն մէկքանիին այնպիսի հնչում կուտան որ արեւմտեան Հայոց հնչմանը բոլորովին հակառակ է . արեւմտեան Հայերուն եւս նոյն տառերուն տուած հնչումը՝ հիւսիսայնոց հնչմանը հակառակ է : Իսկ միջերկրեայք միջակ հնչում մի ունին, որ ճշգիւ ոչ հիւսիսայնոց հրնչմանը նման է, եւ ոչ արեւմտեայց . ուստի եւ միւս երկուքէն աւելի ընտրելի է անտարակոյս՝ իբրեւ բուն ազգային արտասանութիւն :

Բ.

ՄԻՋԱԿ ԲԱՂԱՉԱՅՆԻՑ ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՀՆՉՄՈՒՆՔԸ.

Հ. Աւելի ո՞ր բաղաձայնից հնչմանը վերայ յայտնի է երեք տեսակ արտասանութեանց զանազանութիւնը .

Պ. Միջակ բաղաձայնից հնչմանը վերայ, որ են *բ, գ, դ, ձ, ջ* :

Հ. Հիւսիտայինք ինչպէս կհնչեն այդ տառերը .

Պ. Նորա կհնչեն թեևր այնպէս՝ ինչպէս որ արեւմտեայք կհնչեն պ տառը. զիւնր՝ արեւմտեայց կենին պէս, դան նոցա Տիւնին պէս, ձան ծային պէս, եւ ջն ճկին պէս : Կամ թէ ուրիշ համեմատութեամբ ասեմք. թեևր կհնչեն եւրոպացուց Ե եւ Ռուսաց Ճ տառին նման. զիւնր նոցա ց եւ ր տառերուն նման. դան նոցա ձ եւ լ տառերուն նման. ձան այնպէս՝ որպէս թէ նոցա տառերովը գրուած լինէր dz, az, եւ ջնն՝ որպէս թէ գրուած լինէր dj, az .

Հ. Արեւմտեան Հայերն ինչպէս կհնչեն նոյն տառերը .

Պ. Արեւմտեայք կհնչեն թեևր փիւրի պէս ($p = n$). զիւնր ֆի պէս ($k = \kappa$). դան թոյի պէս ($t = \tau$). ձան ցոյի պէս ($ts = u$), եւ ջնն չայի պէս ($tch = \psi$) :

Հ. Միջերկրեայ Հայք ինչպէս կհնչեն միջակ բաղաձայնները .

Պ. Ընդհանրապէս շատ աւելի կակուղ քան զորտառերը (որ են ասոնք, փ, ֆ, ր, ց, ջ), եւ քիչ

մը աւելի թաւ քան զնորս եւ շերկ տառերը (որ են ս, կ, ռ, ծ, ն)։ Ասել է թէ միջերկրեայք այն տառերուն միջակ լինելն ուրիշներէն աւելի լաւ հասկըցեր են ու ամենէն լաւ կհնչեն :

Հ. Մեր միջակ բաղաձայներուն միշտ հնչումը կարելի է բացատրել եւրոպացւոց տառերով .

Պ. Ըստ մեր կարծեաց կարելի չէ գէթ այն տառերով բացատրել՝ որ այժմ կգործածուին նոցա մէջ : եւ սակայն մեր միջակ բաղաձայներուն հնչմունքը ճիշդ կարելի է լսել քանի մի եւրոպական ժողովրդոց իրենց տառերը կհնդանի ձայնով հնչած ժամանակը . զոր օրինակ երբ Իտալացի մը հնչէ իտալերէնն ըստ ճիշդ արտասանութեան բնակչաց շուրջմայ եւ նէապոլոյ . Գաղղիացին հնչէ գաղղիարէնը ըստ արտասանութեան բնակչաց Հիւսիսային Գաղղիոյ . Յոյնը հնչէ յունարէնը ըստ ճիշդ արտասանութեան Յոնիոյ ; այսինքն Յունաց Փոքուն Ասիոյ ; եւ այլն :

Հ. Գրոց մէջ ինչ ապացոյցներ կրնան գտնուիլ այս բանիս՝ թէ միջերկրեայ Հայոց արտասանութիւնն ուրիշներէն աւելի ուղիղ է եւ ընտրելի՝ իբրեւ ազգային արտասանութիւն :

Պ. Գրոց մէջէն առնուելու գլխաւոր ապացոյցը *սառաքարձուրեան կանոններն են . այսինքն այն կանոնները՝ որովք օտար ազգաց յատուկ եւ հասարակ անունները հայերէնի կփոխուին ու մեր տառերովը կգրուին* (¹) :

(¹) Ասոր վերայ առանձին պիտի խօսուի Զորբորդ Մասին մեջ :

Գ.

ՏԱՌԵՐՈՒՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ.

Հ. Մեր բոլոր այբուբենին տառերն ինչ ընդհանուր բաժանմունք ունին .

Պ. Ընդհանրապէս կբաժնուին ձայնաւոր եւ քաղաձայն . որոց ինչ լինելը յայտնի է քերականութենէն :

ՁԱՅՆԱՒՈՐ ՏԱՌԵՐ.

Հ. Մեր ձայնաւոր տառերը որոնք են .

Պ. Ա, ե, է, ը, ի, ո, շ :

Հ. Ա տառին հնչմանը վերայ ինչ գիտելիք կայ .

Պ. Ա տառը մեր լեզուին մէջ ուրիշ ամէն ձայնաւորներէն աւելի կբանի՝ իբրեւ բնական ձայն : Միայն թէ պէտք չէ կարծել որ ամէն բառերու մէջ հաւասարապէս քաց կամ երկար է այբը . այլ շատ տեղ, մանաւանդ բազմամասնի բառերու մէջտեղը գտնուած ժամանակը, եւ երբ իրմէ վերջը և տառը կայ ուրիշ բաղաձայնով, այբը այնքան սուղ եւ փակ կհնչուի՝ որ երբեմն նորա տեղը նաեւ ը տառը կգրուի, որ այբին սղուածն է . զոր օրինակ օժ մեղակ, օժընդակ . մարգարսայեռ, մարգրսայեռ . ակսնջաս, ակընջաս . ակսնջաց, ակընջաց . գերանդի, գերընդի . անկողին, ընկողին (¹) :

(¹) Այր տառին այսպէս քստ տեղւոյն քաց կամ փակ լինելն է անա այդ փոփոխութեան պատճառ, եւ ոչ թէ Ա եւ Ը տառերուն ձևին իբր թէ իրարու նման շիկելը, ինչպէս որ կերեւակայի Հ. Արսէն Բագրատունին ի Հայ. Քերակ. 1404, ի ծանօթութեան

Նոյն պատճառաւ նաեւ աշխարհաբառ, մանաւանդ-
բառի մէջ գտնուող այբերը՝ երբեմն այնքան կոր-
չուին որ մինչեւ բոլորովին կվերցուին. զոր օրինակ
փոխանակ գրաբառին՝ ասել, շատ տեղ կհնչեն ու կը-
գրեն աշխարհաբառ՝ ըսել, փոխանակ ասելու անել,
կասուի ընել, փոխանակ ասելու անագան, կասուի ան-
գան, փոխանակ ասելու բաժանել, կասուի բաժնել, փո-
խանակ ասելու հասանիլ, կասուի հասնիլ, փոխանակ աս-
ելու հարստալ, կասուի հարսալ, փոխանակ ասելու յու-
րակաւ, կասուի չարկաւ:

Հ. Միջերկրեայ եւ հիւսիսային եւ արեւմտեան
Հայոց արասանութեանցը մէջ ա տառին հնչուովը
տարբերութիւններ ունի.

Պ. Այո, ընդհանրապէս հիւսիսայինը շատ կսիրեն
ա ձայնը, եւ չափազանց երկար կամ՝ բաց կհնչեն,
եւ արեւմտեայք տեղ տեղ չափազանց փակ. իսկ միջ-
երկրեայք միջակ հնչումն կուտան այբին՝ ամբողջ,
երբեմն ոչ մօտեցող, եւ երբեմն և ձայնին, մանաւանդ-
այ երկբարբառը:

Հ. Ա տառով գլխաւորապէս ինչ երկբարբառ կը-
ձեւանայ.

Պ. Ա երկբարբառը:

Հ. Ա երկբարբառին վերայ ինչ գիտելիք կայ.

Պ. Ա երկբարբառը կհնչուի այնպէս՝ որ իբր թէ
գրուած լինէր սուր՝ մէկ ձայնով, բայց ոչ (ինչպէս
կհնչեն ռամիկները) իբրեւ ակ. եւ այն՝ երբ ձայնա-
ւոր տառէ առաջ եւ կամ՝ բառի վերջ գրուած է,

զոր օրինակ առազ, սպարակն, ֆաղաֆաւ, հաւ, նաւ, եղաւ .
ուստի մեծ սխալ պէտք է համարել հնչեւն ու գրե-
լը, ակազ, սպարակն, նավ եւ այլն :

Հ. Աւ երկբարբառն երբ օ կհնչուի, եւ ինչ պատ-
ճառաւ .

Պ. Աւ երկբարբառը բաղաձայն տառէ առաջ գը-
րուած ժամանակը՝ ով կամ օ գրուածի պէս կհնչուի .
ուստի սովորութիւն եղած է շատ բառերու մէջ արին
տեղը օ գրել. զոր օրինակ, ցարաֆ, մեծաֆ, Պալիս, Պաւղոս
գրելու տեղը՝ կգրուի եւ կհնչուի ցարօֆ, մե-
ծօֆ, Պօլիս, Պօղոս եւ այլն :

Հ. Արդեօք հին ատենն ալ աւ երկբարբառը այգ-
պիսի խօսքերու մէջ օ-ի պէս կհնչուի եղեր թէ ոչ :

Պ. Հաւանական կարծիքն այս է՝ թէ աւը հին ատեն
աւելի բաց կերպով կհնչուէր՝ քան թէ այժմու
օ ձայնը . անոր համար սուրբն Մեսրոպ օ տառը չէ
հնարած, իբրեւ մեր լեզուին անյատուկ ձայն : Սա-
կայն Գրիգոր Մագիստրոսի ժամանակէն, գուցէ նա-
եւ քան զայն առաջ, ընդունելի եղած է աղգին մէջ
աւ երկբարբառին տեղը օ տառը գործածել կանոնով,
մանաւանդ հասարակ բառերու մէջ : Այժմ իրաւացի
պատճառ չերեւիր այգ օ տառը գուրս ձգելունորէն,
եւ տեղը աւ երկբարբառը գործածելու, — որ ան-
շուշտ ոտնառութիւն կպատճառէ կարգացողաց եւ
համբակաց, — եւ փոխանակ գրելու կարօղ, օրիորդ,
օր, օրհնել, օսն, քերակօֆ եւ այլն, գրել՝ կարաղ, արի-
որդ, ար, արհնել, օսն, քերակաֆ, արարոց, քարափել,
շարափել, խարափսն, հար, մար, եղար, եւ այլն :

Հ. Ինչէն է որ յետին գարու գրիչներէն ոմանք աւ գրել եւ հնչել պէտք եղած ամէն տեղերն եւս օ կգրեն . զոր օրինակ, բօսիսև, օհսարսև, աղօնի, ձայնօւր, զօակ, Դօիք եւ այլն .

Պ. Թէպէտ մինչեւ ցայժմ կգանուին տեղ տեղ գաւառական հնչմունքներ որ այսպիսի բառերու մէջ եւս աւ հնչելու տեղը օ կհնչեն (ինչպէս Մաճառստանի Հայերը կասեն բօև, որ է բօւև), այսինքն սպասել, Խրիմօ Հայերն ալ աղօնիկ, կամ աղունևիք (աղաւնի), սահայն ստոյգ կերելի ասելը թէ յետին գրիչներոջն այդ կերպով ամէն տեղ աւր օ փոխելը պարզ հաստատագրութեան համար է, եւ ոչ թէ յիրաւի օ կհնչէին այդպիսի աւր, կամ կուզէին որ այնպէս հնչուի :

Հ. Ե տառին հնչմանը վերայ ինչ գիտելիք կայ .

Պ. Ե տառին ուղիղ հնչումն է այնպէս՝ որ իբր թէ ինչ գրուած լինէր, ու սղելով հնչուէր . ուստի պարզ և տառին պէս հնչելը սխալ է եւ ճուշ, ինչպէս որ սխալ է նաեւ պարզ ի գրուածի պէս հնչելը (¹) :

Հ. Այժմու ազգայինք ամէնքն ալ ուղիղ կհնչեն այս տառը թէ ոչ .

Պ. Թէպէտ կարգալու ատեն չափաւորապէս ուղիղ է ամենուն արտասանութեանը մէջ այս եջին հնչումը, բայց խօսակցութեան մէջ արեւմտեայք այս մեծ սխալն օւնին որ սովորաբար եչը (բառերու մէջ գրանուած ասենը) կի պէս կհնչեն . ուստի նոցա արտա-

(¹) Այսպիսի ի՛կ կամ ի՛ն՝ ննչում կայ նաև Իտալացոց եւ Սպանիացոց լեզուներուն մէջ : Յայտնի է որ Ռուսաց Ե տառին ձևն անգամ առնուած է մեր Ե տառեն՝ ու նորա ննչումն ունի :

սանութեամբը նոյն են զև եւ զև. զեր եւ զեր. սեր եւ սեր. մեզ եւ մեզ. զեն եւ զեն. վեր եւ վեր, եւ այլն : Դարձեալ՝ թէ արեւմտեան Հայերէն ոմանք (ինչպէս Խրիմեցիք եւ Լեհաստանցիք), եւ թէ մանաւանդ Հիւսիսայիննեքէն ոմանք (ինչպէս Տիսիսեցիք), աւելի բայերուն լծորդութեանց ու մէկ քանի դերանուանց մէջ, եչը ինիի պէս տրորուած կհնչեն. զոր օրինակ կասեն, աւիլ իւ, աոիլ իւ, միւնի, վի կալ (վեր կալ, վեր առ), միզ հաւա (մեղ համար) եւ այլն ⁽¹⁾ :

Հ. Եւ երկբարբառը ինչպէս կհնչուի .

Պ. Եւ երկբարբառին հնչումն է իս՝ սուղ արտաբերութեամբ. զոր օրինակ, սեսուն, հրեայ, սեսալ ⁽²⁾ եւ այլն :

Հ. Եւ երկբարբառին հնչմանը մէջ ինչ դիտելիք կայ .

Պ. Դիտելին այս է որ պէտք է հնչել իբրեւ մէկ վանկ, ինչպէս յայտնի է նաեւ ստանաւորաց մէջ :— Յայտնի բան է որ սխալ է արեւմտեայ Հայերէն ոմանց քանի մի բառերու մէջ եւ վանկին եչը դուրս ձգելով ասելը՝ արխարան, խնարարան, եւ այլն. ինչպէս նաեւ շատ աշխարհաբառներու մէջ եւ վանկին այբը դուրս ձգուած է գրաբառէն՝ իբր թեթեւընելու համար. որով փոխանակ ասելու գործեալ եւ, սեսեայ հին, առեայ եւ, կասուի գործեայ եւ, սեսեայ հին :

(1) Ինչպէս որ բնական է նաև Փոքր Ռուսիոյ բնակչաց ու հնչելու օրիններուն ք տառով գրածն ու հնչածը. արа—пера, хилъ—хилъ, тилъ—тилъ.

(2) Ռուսաց Я տառին նման :

սուել են. կամ թէ գործեր եմ, սեւեր եին, սուեր են. եւ կամ նաեւ սեւիլ ինք, առիլ ին, եւ այլն:—Գրեթէ ամէն աշխարհաբառներու մէջ եւս հրամայականին եւս վերջաւորութիւնը փոխուած՝ եղած է և. զոր օրինակ, ողորմեա, ողորմե. դասեա, դասե. սպասեա, սպասե:

Հ. Ո տառին հնչումն ինչպէս է.

Պ. Ո տառը պարզ օր պէս հնչեւն յայտնի սխալ է, ինչպէս կհնչեն հիւսիսային եւ արեւմտեան Հայք. ողորմեա — օղորմեա, բարբալիս — բօրբօլիս. նոյնպէս եւ ուր հնչեւն՝ ըստ ոմանց ի բնակչաց խորին Հայոց, քո, քուք. բոց, բուքց. գոն, գուքն. կամ քո գրուածի պէս հնչեւն՝ ըստ Վանեցւոց եւ Ագուլեցւոց. քո, քո. այլ պէտք է հնչել այնպէս՝ որպէս թէ գրուած լինէր ուր կամ ուր, բառերուն թէ մէջը եւ թէ սկիզբը: Ուստի սխալ է նաեւ բառերու սկիզբը վկայով գրուածի պէս հնչել, վոլորմեա, վոսք, վոլ, վոր, վասն վորոյ եւ այլն, ինչպէս կհնչեն սովորաբար արեւմտեան Հայերը (*):

Հ. Ոյ վանկն ինչպէս կհնչուի.

Պ. Երբոր անկից վերջը եկող տառը բաղաձայն է, կհնչուի ու. զոր օրինակ քոյս, գոյն, գոյշ, պոյս: Աշխարհիկ բարբառներուն մէջ՝ ոյ վանկով գրուած բառերը կհնչուին ու, քուս, գուն, գոյշ, պոս, եւ այլն. բայց այս հնչումէն աւելի եւս կհեռանան նորա որքանի մի բառերու մէջ ոյ վանկը կհնչեն ի. զոր օրինակ լիս (լոյս), պիս (պտոյս) եւ այլն:

(*) Մեր ո տառին նման հնչումն կգտնենք Իտալացւոց բառերն մեզ, buono պուճօ, cuore բուճօ, fuoco բուճօ և այլն:

Հ. Ը տառին հնչումն ինչպէս է .

Պ. Փակ և տառին փոքր ինչ նման : Սորա ճիշդ հնչումը կարելի է միայն միջերկրեայ Հայոց բերնէն լսել ; որ շատ տարբեր է Տաճկաց ը հնչմունքէն , եւ աւելի կմտտենայ փակ էի :

Հ. Բառերուն մէջ երբ կհնչուի ը տառը , եւ երբ կսրղուի .

Պ. Շատ բառերու սկիզբը , մէջտեղն ու վերջը յայտնապէս չգրուիր , բայց սովորաբար կհնչուի . իսկ ստանաւորի մէջ ըստ անդւոյն եւ ըստ կանոնաց տաղաչափութեան՝ երբեմն կհնչուի կամ կգրուի , եւ երբեմն կսրղուի . զոր օրինակ հոլովեալ բառերու մէջ , ուր ձայնաւոր տառ կամ վանկ կայ որ ըրի փոխուած է , պէտք է հնչել . կարելի է նաեւ այնպիսի բառերը ըրով գրել . պղինձ ; պղնձոյ . գժնիկ , ի դժնրկե . խառնումն , խառնումս , եւ այլն .

Հ. Պոռնկի , մրրկի , սգրկի , կնրկի , յառաջնակ , եւ սոցա նման բառերուն ը տառը ո՛ւր գնելու է՝ հնչելու կամ գրելու ատեն .

Պ. Որովհետեւ գոցա ուղղականներն են պոռնիկ , մրրիկ , սգրուկ , կնրուկ , առաջին , ոմանք կպահանջեն որ քերականական կանոնը ճիշդ պահուելով՝ ըրբ գրուի այն տեղ , ուր որ ձայնաւոր կպահասի . ուստի ասուի ու գրուի միշտ՝ պոռնրկի , մրրրկի , սըգրրկի , կնրրկի , յառաջնրակ : Բայց այսպիսի բառից վերջին վանկին մէջ և կամ ՚ տառը գտնուելուն պատճառաւ՝ կարելի է նաեւ այսպէս հնչել եւ գրել . պոռնկի , մրրկի , սգր-

կի, կնդրիկի, յստացրևեկ, եւ այլն . ինչպէս որ գրուած
կգտնուի նաեւ շատ հին ձեռագրաց մէջ :

Հ. Ու երկրարբառը ինչպէս կհնչուի .

Պ. Երբոր բառի մէջ ուրիշ ձայնաւոր գայ ետեւէն՝
այսպէս, ուս, ուե, ուի, ուո, այն ատեն ու վանկը
սղելով կհնչուի, բայց առանց բոլորովին վ տառին
ձայնը հանելու, այսինքն առանց այնպէս հնչելու՝
ինչպէս ումանը կգրեն եւ կհնչեն, նվագ, նվաս, րվին
եւ այլն : Վասն զի մեր լեզուին մէկ յատկու թիւնն այս
է որ բառերու մէջ բնական վ տառ չգործածուիր . եւ
ասոր համար է որ աշխարհաբառ գրողներն իրաւամբ
կզգուշանան գրելէն առնրվի, սեւնված, Մոսկվա եւ այլն :

ԲԱՂԱՉԱՅՆ ՏԱՌԵՐ .

ՆՈՒՐԵ, ՄԵՋԱԿ ԵՒ ԹԱԻ ՏԱՌԵՐ .

Հ. Բաղաձայն տառերը քանի խումբ կբաժնուին
գլխաւորապէս .

Պ. Երեք . նուրբ, միջակ եւ քաւ :

Հ. Նուրբ բաղաձայնները որոնք են .

Պ. Նուրբ կասուին գլխաւորապէս այս բաղաձայն-
ները . պ, կ, ս, ծ, ա, անոր համար որ՝ բոլորովին
հակառակ թաւ տառից՝ կակուղ և թոյլ հնչումն ու-
նին՝ կէս ռնգաձայն . ուստի կասուին նաեւ քաւակ
կամ շերկ :

Հ. Միջակ բաղաձայնները որոնք են .

Պ. Միջակներն ասոնք են . ք, գ, դ, ձ, ջ :

Հ. Թաւ բաղաձայնները որոնք են .

Պ. Թաւ կասուին ասոնք . փ, ք, ք, ց, չ . որ կըլի-
ջուին նաեւ խաժ կամ յոյր :

Հ. Այդ բաղաձայնից երեք տեսակ զանազանութե-
նէն ինչ կհետեւի .

Պ. Այս զանազանութեամբ կլուծուի այն մեծ խըն-
դիրը՝ թէ միջակ եւ նուրբ բաղաձայններուն յա-
տուկ եւ ուղիղ հնչումը որն է :

Հ. Միջակ եւ նուրբ բաղաձայններուն ուղիղ հնչու-
մը որն է .

Պ. Բ, գ, դ, ձ, ջ տառերը անոր համար միջակ կա-
սուին որ ոչ նուրբերուն չափ կահուղ են, եւ ոչ քաւե-
րուն չափ խաժ (սերք) . ուստի հարկ է այս կարգով
շարեւ այդ տառերը . պ, ք, փ . — կ, գ, ք . — Տ, դ, ք
— ծ, ձ, ց . — ճ, ջ, չ :

Հ. Այդ բանին ինչ ապացոյց ունիմք ի նախնեաց .

Պ. Դիտեստիտի Թրակացւոյն քերականութեան Հայ
թարգմանիչը կասէ . « Միջակք (ի բաղաձայնս) եւթն .
« եւ միջակի վասն այսորիկ անուանեցան՝ զի քան ըզ-
« յոյրսն նուրբք են, եւ քան զնուրբքն յոյրք . . . եւ
« են միջակքն, քենն՝ է մէջ մենի, պէի եւ փիւրի .
« վասն զի քան զմեն եւ զպէ խաժ է, եւ քան զփիւրն
« բարակ . եւ զիմն՝ ի մէջ կենի, քէի եւ խէի . զի քան
« զկենն թաւ է, եւ քան զխէ եւ զքէ լերկ . եւ դա՛ ի
« մէջ տիւնի եւ թոյի . զի քան զտիւն թաւ է, եւ
« քան զթոյ լերկ » եւ այլն : Թէպէտ եւ այս պարզ
եւ յստակ խօսքերը կարօտ չեն մեկնութեան, բայց
գլխեւոյն արժանի բան է Երզնկացւոյն տուած բա-

ցատրութիւնն որ կասէ այդ խօսքերուն վրայ, « Բնն
« սակաւ ստուարագոյն է, զոր խամ ասէ, քան զմեն եւ
« զդէ, իսկ քան զիլուր բարակ. քանզի մեն եւ պե ա-
« սելով՝ հանդարտիկ իջանեն շրթունքն, եւ թոյլ եւ
« կակուղ հանեն բարբառ. իսկ բնն բախումն հանէ ի
« շրթանցն ուժգին եւ ստուարագոյն. բայց փիւր ա-
« ռաւել քան զբեն՝ որչափ եւ նա առաւել քան զմեն
« եւ զսէ. վասն զի յանուանելն յիրեարս բախէ
« զշրթունս »:

Հ. Միջակ եւ նուրբ բաղաձայններուն հնչմանը
վրայ ինչ խնդիր կայ.

Պ. Հայաստանի Արարատեան նահանգին, Տարօն
գաւառին եւ բոլոր Վասպուրական նահանգին բնա-
կիչները, զորս Միջերկրեայ Հայք անուանեցինք, ուրիշ
ամէն տեղի Հայերէն աւելի անխառն սլահած կերելին
այս բաղաձայններուն ճիշդ հնչումը, ինչպէս որ
բնական է, եւ ինչպէս որ կարող է ամէն մարդ ան-
ձամբ եւս ստուգել՝ լաւ ուշ դնելով այն կողմերու
բնակչաց արտասանութեանը՝ նոցա թէ կարգալու եւ
թէ խօսելու ժամանակը: Իսկ եզերակաւ ասուած Հայե-
րը, այսինքն Հայաստանի Հիւսիսային եւ Հիւսիսային
արեւելեան սահմանները բնակողները, ինչպէս մէկ
կողմէն Միւնեցիք, Արցախեցիք, Վրաստանցիք⁽¹⁾, եւ
միւս կողմէն Հայաստանի արեւմտեան եւ հարաւային
սահմանաց բնակիչները, այսինքն Փոքր Ասիացիք եւ

(1) Երզնկացի արդէն եզերակաւ անունը տալով այսպիսի աշխար-
հարստներու, օրինակի համար կիշէ Կորճայն ու Տայեցին . . . որ
մեծ ուշադրութեան արժանի բան է:

Միջագետացիք, այն տառերու հնչմունքը բոլորովին կխանդարեն — իրարու հակառակ կերպով:

Հ. Հայաստանի հիւսիսային նահանգաց հնչմանը մէջ ինչ յատկութիւն ունին նուրբ եւ միջակ բաղաձայնները.

Պ. նոցա հնչմանը մէջ պ, կ, ս; ծ եւ ա նուրբ տառերը թաւերուն կմտենան, ու միջակ տառերուն արտաբերութիւնը կառնուն. իսկ միջակ տառերը՝ բ, գ, դ, ձ եւ ջ, նուրբ տառերուն չափազանց կմտենան ու կառնուն նոցա հնչումը. զոր օրինակ բարբառ խօսքը այնպէս կհնչեն՝ որպէս թէ գաղղիարէն գրուած լինէր barbar, եւ ռուսերէն барбарь; զոգաձեւ բառը այնպէս կհնչեն՝ որպէս թէ գաղղիարէն գրուած լինէր gogadzèv եւ ռուսերէն гогадзевъ; վարդապետ բառը այնպէս կհնչեն՝ որպէս թէ գաղղիարէն գրուած լինէր vardapièt, եւ ռուսերէն вардапѣтъ; դասասան բառը այնպէս կհնչեն՝ որպէս թէ գրուած լինէր գաղղիարէն datastan, եւ ռուսերէն датастанъ; բագին բառը այնպէս կհնչեն՝ որպէս թէ գաղղիարէն գրուած լինէր baguine եւ ռուսերէն багинъ; քաջ բառը այնպէս կհնչեն՝ որպէս թէ գաղղիարէն գրուած լինէր kadj, եւ ռուսերէն каджъ: — նմանապէս նուրբ տառերուն կողմանէ՝ իրենց հնչած բառերը գաղղիարէն ու ռուսերէն այսպէս կձեւանան.

պարսրաս,	»	գաղղիարէն	patrast,	»	ռուսերէն	патрасть.
կարգաւոր,	»	»	kargavor,	»	»	каргаворъ.
ծիածան,	»	»	tziatzan,	»	»	цацанъ.
կարճակեւ,	»	»	kartchatev,	»	»	карчатевъ.

Հ. Հայաստանի արեւմտեան եւ հարաւային սահմանաճայրից հնչմանը մէջ նոյն բաղաձայններն ինչ յատկութիւն ունին .

Պ. Հիւսիսայնոց հնչման բոլորովին հակառակը . այնպէս որ սոցա հնչմանը մէջ միջակ բաղաձայնները կշփոթին թաւերուն հետ , բենը հնչելով փիւրի պէս , գիմը իէի պէս , դան բոյի պէս , ձան ցոյի պէս , եւ ջէն չայի պէս : Նուրբ առուերուն հնչմունքն ալ չափազանց կկակղացընեն : Ուստի վերոգրեալ բառերը արեւմտեայ Հայք այնպէս կհնչեն՝ որպէս թէ գաղղիարէն եւ ռուսերէն գրուած լինէին parpar — парпаръ , kokatsev — кокацевъ , vartabed — вартабедъ , katch — качъ , badrasd — бадрасдъ , garkavor — гаркаворъ , dziadzán — дзидзанъ , gardjadev — гарджадевъ եւ այլն :

Հ. Միջերկրեայ Հայոց ուղիղ հնչումը եղերական Հայոց հնչմունքէն ինչով կտարբերի գլխաւորապէս .

Պ. Ասով որ նորա յիրաւի հին քերականին ու անոր մեկնիչներուն տուած կանոնին համեմատ կհնչեն , պէ տաւը աւելի նման Գաղղիացւոց Ե եւ Ռուսաց Յ տառին , քան թէ Վ եւ Ո տառերուն . բենն ալ պէին ու փիւրին մեջտեղը մէկ հնչմամբ մը՝ զոր օտար լեզուաց տառերով բացատրելը շատ դժուար է , պէտք է Մշեցւոց կամ երեւանցւոց բերանէն լսել :

Հ. Այս բաղաձայններու հնչման տարբերութենէն ինչ հետեւանք կերնէ .

Պ. Գլխաւոր հետեւանքն այս է որ օտար ազգաց բառերը եւ յատուկ անունները հայերէն գարձընելու ատեն՝ ոմանք մէկ կերպով կգրեն , եւ ոմանք ու .

ըիշ կերպով. ասով մեծ շփոթութիւն կընկնի հին եւ նոր անուանց սառադարձութեանը մէջ, որոյ վրայ յետոյ ընդարձակօրէն կ'ստիմք:

)

ՆԱՅ, ԿԻՍԱԶԱՅՆ ԵՒ ԿՈԿՈՐԴԱՅԻՆ ՏԱՌԵՐ.

Հ. Բաղաձայն տառերուն մէջ ուրիշ ինչ բաժանմունք կգտնուի.

Պ. Բաղաձայններէն ոմանք նայ կասուին, այսինքն կակուղ եւ փափուկ, որ ասոնք են, ղ, շ, մ, ն, ր. ոմանք կ'իսաձայն, որ են զ, ժ, ծ, ձ, ւ, շ, չ, ջ, ս, ց. եւ ոմանք կոկորդային, որ են խ, դ, հ:

Հ. Փշիկով ղ՝ որ կգրուի երբեմն ձեւագրաց մէջ, զոր օրինակ Փիղ'աղեղ'փոս, Պղ'ասոն, Կղ'օղիոս, ինչպէս պէտք է հնչել.

Պ. Ոմանք կարծեցին թէ այս փշիկով գրուած տառը — որ ղիւն կասուի, — պէտք է հնչել կես լիւնի պես, այսինքն այնպէս կակուղ որ լիւնէն ալ բարակ լինի՝ Իտալացոց եւ Լեհացոց փափուկ լիւնին պէս, եւ քիչ մը նման Գաղղիացոց *l mouillé* ասածին: Բայց այս կարծիքը մեծամեծ գծուարութիւններ կկրէ՝ իբրեւ ազգային ընդհանուր սովորութեանն ու հընչմանը հակառակ. ուստի աւելի հաւանական կերեւի ասելը թէ ղիւնը պէտք է համարիլ կես դաս, եւ այնպէս հնչել՝ իբրեւ աւելի քմաձայն տառ, քան թէ կոկորդային: Անոր համար է որ օտար լեզուաց մէջ յ տառով գրուած բառերը, մանաւանդ յատուկ անունները, ղիւնով՝ եւ աւելի սովորաբար պարզ դա-

տով կգրուին մեր մէջ. զոր օրինակ Դուկաս, Պիստոն, Պսղոմեոս, Սողոմոն, Վարարչ, սարմոս, եկեղեցի, շախի-
նայ եւ այլն ⁽¹⁾:

Հ. նախնիք մեր ղ կամ ղ՝ տառը Յունաց սր տառին
առջեւը գրած են .

Պ. Յունաց այբուբենը մեր այբուբենին հետ բաղ-
դատելով կտեսնեմք որ նախնիք Յունաց լ տառին գի-
մացը գրեր են ղ կամ ղ՝ ըստ սեպհական յատկութեան
լեզուիս: Եւ թէպէտ մեք ղ տառն ալ ունիմք, զոր այ-
ժրմ աւելի յարմար կերեւի Յունաց լ տառին տեղը
դնել, բայց տարակոյտ չկայ որ նախնիք կամ նոցա
լուսան ուրիշ կերպ կհնչեն եղեր, եւ կամ մեր շիւնը .
եւ ինչպէս մեղի՝ եւս առաւել մեր նախնեաց յայտնի
է եղեր այն կանոնը՝ որով օտար ազգաց լիւնը,
մանաւանդ Յունացը, մեր լեզուին յատուկ է դասի
գարձընել. զոր օրինակ

άλς (արս),	աղ .
άλαχαγμός (արախիմոս),	աղաղակ .
βαλνεϊον (վալնիօն),	բաղանիք .
βλος (օյոս),	ողջ .
κάλλος (կալլոս),	գեղ .
έλαιον (էլիօն),	եղ, իւղ .
κνλλός (կնլլօս),	խեղ, կաղ .
καλῦβη (կալիվի),	խուղ .

(1) Այս խնդրոյն վրայ ընդարձակ տեղեկութիւն առնուլ ուզողը
կրնայ կարդալ Հ. Արսենի մեծ Քերականութեան վերջը գրուած ճառը
(որ դիւնին կէս շիւն հնչուելուն հնարոյն է), եւ անոր դեմ առանձին
տպագրուած Հերքումը: —

γέλως (հիշու),	ծաղր .
γῶλος (խօթ'ս),	կող .
γάλανος (կնիւնիւ),	կողիւն .
μέταλλον (սկրարօն),	մետաղ .
κονκύλη (սօնփիլի),	կօնքեղ .
μαλακός (մաղսօւ),	մեղի .
στέλεχος (սրկիլիսու),	ստեղն .
μέλι (մկիլ),	մեղր .
βήρυλλος (վիռիլիսու),	բիւրեղ .
μελωδία (մեղօսիւ),	մեղեգիլ .
ψαλμός (փսալմօւ),	սաղմօս, եւ այլն :

Հ. նայ տառերուն հնչմանը վրայ ինչ ընդհանուր գիտելիք կայ .

Պ. Սորա երբ ուրիշ բաղաձայնէ մը ետքը դրուին, մանաւանդ բաղմաւանի բառերու մէջ, այն վանկը կրնայ հնչուիլ սղուելով՝ առանց ըրի, եւ աւելի՛ նախագոս ձայնաւորէ մը ետքը դրուած ատենը . զոր օրինակ, կիւնեղ, տիւնց, ի տիւնց, հնազանդ, տիւնը, ի հրաւանկ, ի ան, ի հրոյ եւ այլն : Բաղաձայնով վերջացած բառերու վերջը նայերը ըրով կհնչուին, եւ շեշտը նախագոս վանկին վրայ կդրուի . զոր օրինակ աստ (աստղ), հարսն (հարսն), այժմ (այժմ), անկոր (անգորր), եւ այլն . բայց երբ ասոնցմէ ետքը ձայնաւոր տառ մը գայ, կորդուին . զոր օրինակ աստ անաստ (հնչէ՛ անստան). հարսն անարս (հնչէ՛ հարսնանարս), այժմ աստի (հնչէ՛ այժմաստի), անկոր արարեւ (անկոր արարեւ) եւ այլն :

Հ. Չ եւ Ս տառերուն հնչմանը վրայ ինչ գիտելիք կայ .

Պ. Սոքա երբ ուրիշ բաղաձայնի մը հետ բառի սկիզբը գրուին, եւ այն բառին արմատին մէջ ընական ու, ի, ը, կայ, այն ատեն զ եւ ս տառերէն ետքը ըր կգրուի զօրութեամբ. ուստի գտել, ստել, գրաւ, սգալ, եւ ասոնց նման բառերը կկարգացուին զրտել (որովհետեւ արմատն է գոտ). սրտել (արմատը սոտ). զրտալ (արմատը գոտ). սրգալ (արմատը սոտ) եւ այլն Իսկ թէ բառին արմատին մէջ այնպիսի ձայնաւոր մը չկայ, եւ երբոր զ, ս, us տառերը նախդիր կամ ածանցական մասնիկ են, ըրին ձայնը անոնցմէ առաջ կգրուի սովորաբար. զոր օրինակ ըզգալ, ըզնայիլ, ըսպաւ, ըստոյզ, ըսկիզբն, ըսզըսանել : Սակայն երբոր նայ տառի մը հետ են, կամ թէ կրկնուած են, ըթը իրենցմէ ետքը կառնուն. զոր օրինակ զըրահ, զընուոս, զըզուել, սըրսֆ, սընբակ, սըպրդել :

Հ. Սկի կամ սկին, ախուել, սխու բառերուն ըրը ուր պիտի գրուի .

Պ. Առաջինը ումանք կկարգան սրկի կամ սկին, բայց աւելի ուղիղ կերեւի ըսկին կարգալը : Երկրորդը պէտք է կարգալ սրխուել, եւ ոչ ըսխուել, եւ այն՝ փիւրէն ետքը եկող ո տառին համար. ապա թէ ոչ, ասոր արմատը, որ է սխիտ, աւելի ըսխիտ գրուածի պէս կհնչուի՝ քան թէ սրխիտ գրուածի պէս. Իսկ երրորդը սովորաբար կկարգացուի սրխել, բայց կարելի է կարգալ նաեւ ըսխել. յունական բառ է : σφῆρα սֆինա :

Հ. Ձ նախդրին բաղաձայնի հետ եղած ատենն ըրը իրմէ առանջ կգրուի թէ յետոյ .

Պ. Միշտ առաջ. ըզ թէպէտ եւ հին ձեռագրաց մէջ շատ կտեսնուի գրուած նաեւ զը. զոր օրինակ զընա: Բայց հաւանական է որ այդպէս գրուածներն ալ պէտք է կարգալ իբրեւ ըզընա, ինչպէս որ Շարահանին մէջ շատ տեղ կկարգացուի:

Հ. Երբոր շ տառը բաղաձայնի մը հետ բառի սկիզբըն է, ըրը շայկն առանջ պէտք է դնել թէ յետոյ .

Պ. Սովորաբար առաջ. ըշսայ, ըշեւարան եւ այլն: Բայց երբ անոնց արմատին մէջ ուրիշ ձայնաւոր մը կայ, ըթը այն ձայնաւորին տեղը կըռնէ. զոր օրինակ ըշխանամ (արմատը շի), ըշփեմ (արմատը շուփ), ըշփոր (արմատը շուփ), եւ այլն:

Հ. Յ տառը ձայնաւոր է թէ բաղաձայն .

Պ. Բառերու սկիզբը միշտ բաղաձայն է, եւ կէս հոյի ձայն ունի. զոր օրինակ յարմար, յոռի, յօժար, յօրինել, յաւար: Այս յիին բաղաձայնութիւնը անկից ալ յայտնի է որ երբեմն հ տառը յ նախդրին տեղը բըռնածի պէս գործածուած կայ. զոր օրինակ հարաւոյ կողմանե, որ է ի հարաւոյ. հաւասոց անկանել, այսինքն ի հաւասոց:

Սովորաբար անձայն է բառերու վերջը՝ ա եւ ո տառերէն ետքը. զոր օրինակ, արխայ, տղայ, նայեցայ, ի վերայ, ազդոյ, տոյ (¹): Իսկ բառերու մէջ կէս ձայնա-

(¹) Գուցէ նին ատենը այս բառերու վերջը դրուած յ տառը կէս հոյի պէս կհնչուէր, ինչպէս որ Ասորոց եւ Արարացոց հէ տառը կհնչուէր նին ատեն բառերուն վերջերը, եւ այժմ գրեթէ անձայն է մեր յիին նման:

ւոր է, այսինքն կէս ի կամ ե, մանաւանդ բաղաձայնէ առաջ. զոր օրինակ Հայասան, Հայկ, ձայն, այր, կոյս, կոյր, եւ այլն :

Հ. Ի՞նչպէս հնչելու է այս բառերը, այն, հայ, նայ, վայ, բայ, խոյ .

Պ. Այդ բառերուն վերջի յին կէս ձայնաւորի՝ այսինքն կէս ինիւ պէս կհնչուի (¹). միայն ետքի խոյ բառը ոմանք խո գրուածի պէս կկարդան :

Հ. Այոյն բառը ինչպէս կարգալու է .

Պ. Այդ բառին երկրորդ յին չհնչուիր. ուստի կկարդացուի այոն, ինչպէս նաեւ կգրեն ոմանք :

Հ. Ի տառը բաղաձայն է թէ ձայնաւոր .

Պ. Ոմանք ձայնաւոր կհամարին, իբրեւ իւ, որովհետեւ երբեմն ի կամ իւ գրելու տեղ ալ պարզ ւ գրուած կայ հին ձեռագրաց մէջ. զոր օրինակ օւռորդ, բնուն, հնսիւ, եզուսնու եւ այլն : Բայց ոմանք եւս բաղաձայն վեզի կամ կէս վեզի տեղ գնելով կգրեն եւ կհնչեն, նւագ, զօրուիզն, նւաս, վարսաւիրայ : Երբեմն ալ կգնեն հոյի տեղ. զոր օրինակ շիւծեայ, շիւսեայ :

(¹) Իբր քէ ռուսերէն գրուած լինէին այսպէս, ай, хай, пай, бай, чай.

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԼԾՈՐԳՈՒԹԻՒՆ ՏԱՌԻՅ

Հ. Ի՞նչ է տառերուն լծորգութիւնը .

Պ. Լծորգ կատուին այն տառերն՝ որ իրենց հնչման նմանութեանը պատճառաւ՝ երբեմն իրարու տեղ կգրուին :

Ա.

ՉԱՅԱԻՈՐԱՏ ԼԾՈՐԳՈՒԹԻՒՆԸ .

Հ. Ա. ձայնաւորը ո՞ր տառերուն հետ լծորգ է .

Պ. Գրեթէ միւս ամէն ձայնաւորներուն հետ . զոր օրինակ , ա) Եյին հետ՝ այս բառերու մէջ . գրան , գրեն . Երախայ , երեխայ . աղսիւր , եղսիւր . արագ , երագ . ապերա-
ասն , ապարասն . փարխացի , փարխեցի :

բ) Ըրին հետ՝ այս բառերու մէջ . անկողին , ընկո-
ղին . ակննջաց , ակընջաց . գերակի , գերընի :

գ) Ինիին հետ՝ այս բառերու մէջ . ասակեմ , ասիկեմ .
ապակի , ապիկի :

դ) Ոյին հետ այս բառերու մէջ . սոռզակեմ , ոռո-
զակեմ . խահարար , խոհարար . մոյար , մոյոր :

Հ. Ե ձայնաւորը ո՞ր տառերուն հետ լծորգ է .

Պ. ա) Էին հետ՝ այս բառերու մէջ . երե , երե .
զերեր , զերեր . ողեշ , ողեշ :

բ) Ըրին հետ . հրեշտակ , հրշտակ . ևերադրել , ընրադրել :

գ) Ինիին հետ. մանանիխ, մանանեխ. շառախոյ, շա-
ռաւեղ. սաշիղ, սաշեղ. ուղիղ, ուղեղ. զիղջ, զեղջ. լեզոււ,
շիզոււ. երեկուն, երիկուն. Բարեկոն, Բարիկոն. Բարսիղ,
Բարսեղ. Կիւրիղ, Կիւրեղ :

Հ. Լծորդ ձայնաւորաց գրութիւններուն մէջ սրն
է ընտրելին .

Պ. Ա. յն՝ որոյ գրուածքը աւելի յարմար է արմա-
տին, հօլտլոյն եւ ածանցքին. զոր օրինակ, աւելի ու-
ղիղ կհամարուի գրել խախարար, քան թէ խոխարար.
խեղոյ, շեղջ, քան թէ խիղոյ, շիղջ. ուղիղ՝ քան թէ ուղեղ :

Հ. Աւ երկբարբառը սր տառերուն հետ լծորդ է .

Պ. ա) Ով երկբարբառին, որ երկար ոչի նման կը-
հնչուի շատ անգամ, մանաւանդ յատուկ անուանց
մէջ. զոր օրինակ, բաւանդակ, բովանդակ. կարգաւ, կար-
գով. Կովկաս, Կալկաս. նարովք, նարաւք. Դովս, Դաւս :

բ) Աւ երկբարբառին հետ. զոր օրինակ, ծուղակ,
ծաւղակ. շրուշակ, շրաւշակ. մարուխ, մարուխ. ուղերձ, աւ-
ղերձ (օղերձ). յունիք, յունիք (յունիք). աղուաշ, աղաւաշ :

գ) Ո ձայնաւորին հետ. մարուխ, մորուխ. բարոյա-
կան, բարուական. Պալիս, Պոլիս :

Հ. Եւ երկբարբառը սր տառերուն հետ լծորդ է .

Պ. Իւ եւ եւս երկբարբառներուն հետ. զոր օրինակ,
եւքն, իւքն, եւաքն. զեւղ, զիւղ, զեւաղ. եւղ, իւղ. երկեւղ,
երկիւղ. եւրեւա, եւրեւ :

Հ. Ես երկբարբառը սր տառերուն հետ լծորդ է .

Պ. Ե եւ Ե ձայնաւորներուն հետ. զոր օրինակ,
Հրեայ, հրեի, հրեական. աւեւաւ, աւեի, փրփրեայր, փրփրեք .

գրեա թե, գրեթե. սեաւ, սեւ. խարսեաւ, խարսեւ. Բասեան, Բասեն, Բասեն. աշեայ, աշե. միջորեայ, միջորե. ի բացեայ, ի բացե. անդեայ, անդե:

Հ. Այ երկբարբառը ո՞ր տառին հետ լծորդ է.

Պ. Է ձայնաւորին. զոր օրինակ, Կոսայ, Կոսեից. զիւղօրայ, զիւղօրեի. արեղայ, արեղեից. եղայ, եղե. կերայ, կերեի. կարայ, կարեի: — Այս լծորդութիւնը աւելի յայտնի է աշխարհաբառին մէջ, մանաւանդ միջերկրեայ եւ հիւսիսային Հայոց բարբառներուն մէջ. ինչպէս՝ այս, այդ, այն, — Կս, Կդ, Կն. այլ, ել. այծ, Կծ. հայր, հեր եւ այլն:

Բ.

ԲԱՂԱԶԱՅՆԻՑ ԼՅՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ.

Հ. Բ, գ, դ, ձ, ջ, միջակ բաղաձայնները ո՞ր տառերուն հետ լծորդ են.

Պ. Նուրբ ձայնակիցներուն հետ. այսինքն բենը՝ պեիև, զիւր՝ կեևիև, դան՝ սիևիև, ձան՝ ծայիև, ձեն՝ ջեիև. մանաւանդ մ եւ ն տառերէն ետքը. զոր օրինակ անկ, անք. ընկել, ընքել. ցանկ, ցանգ. ընկալ, ընգալ. ընկոյզ, ընգոյզ. բանկ, բանդ. գունդ, գունս. անկի, անդի. ինծ, ինձ (գագան). զծած, զձած. կիևն, կիևջ. զկն, զկջ. բնն, բնջ:

Հ. Թ, փ, ֆ, թաւ տառերը ո՞ր տառերուն հետ լծորդ են.

Պ. Տ, պ, եւ կ տառերուն հետ, երբօր սե եւ շա տառերէն առաջ դրուած են, որոց հետ եւ կմիանան

երբեմն. զոր օրկնակ, կասայ, կարայ. ապշիւ, սիշիւ.
դիւսսական, դիւսսական. Աղեփասնոր, Աղեփասնոր. Փեղիփս,
Փեղիփս. Կեկրուպս, Կեկրուփս, եւ այլն:

Հ. Միւս բաղաձայն տառերուն մէջ որոնք են որ
լծորդ են իրարու.

Պ. Չան սեի, ցոյի եւ ձայի հետ. — զզեւս, սզեւս.
սփսսականիւ, զփսսականիւ. փրուզանեւ, փրուցանեւ. մարզիկ,
մարձիկ:

Թոն սեի, ցոյի եւ ձայի հետ. — բուր, սուր. բորիւ,
սորիւ, ծորիւ. վասսուն, վասսուն. բեփեղ, ծեփեղ. փե-
րեղ, փեծեղ:

Ժեն շայի եւ սիւնի հետ. — նծդեհ, նշդեհ. ածխոյժ,
աշխոյժ. Ածդահակ, Աշդահակ. յաւեժ, յաւեհ:

Լիւնք ռեի հետ. — սլանաւ, սրանաւ. խարխալիւ,
խարխարեւ (‘):

Խեն հոյի, դասի եւ կենի հետ. — հոյակապ, խոյակապ.
կոհակ, կոխակ. հրասախ, խրասախ. սխալ, սղալ. վախճան,
վաղճան. բախս, բաղղ. մժեղ, մժեխ, մժեկ. խանչեւ,
կանչեւ:

Ծան ճեի, սեի եւ սիւնի հետ. — ծիղ, ճիղ. ծկոյր,
ճկոյր. ծանեայ, ճանաչ. ծածան, սասան, սասան. խայժ,
խայս. Տիւրոս, Ծուր (Սուր). Սիդոն, Ծայդան (Սեյսա):

(‘) Ասելի յայտնի է Փոքր Ասիացոց աշխարհաբարոն մէջ, ուր
բայերուն անցեալ ժամանակը փոխանակ լինով վերջանալուն՝ կվերջանայ
բեով. տեսեր եւմ, եկեր էին, դիտեր էք. դուն ար, ես ար, այսինքն
դուն ալ, ես ալ:

Ճիւն տիւնի եւ գլխի հետ. — ոռնիկ, հոռոգ, հաւաւն, հաւաս, ուղիղիւս, ուղիղիւս, ուղիղիւս :

Շան սեի եւ ջայի հետ. — աշխան, սասխան, աշուան, սասուան. պշրակ, պշրակ. աշարարջ, աշարարջ, աշարարջ :

Չան եւ ցոն ջիի հետ. — ֆուրն, ֆուրջ, սոցա, սոցա. եղիցիկ, եղիցիկ, եւ այլն :

Քեկ հոյի եւ յիի հետ. — վեր, վեկ. նսիր, նսիր. հայց, հարց :

Նուն մեկի հետ. — անքիւ, անքիւ. անքարիչ, անքարիչ. ընքունել, ընքունել. ընքերանել, ընքերանել. ընքոս, ընքոս :

Ռան բիի հետ. — դուն, դուն. լեան, լեան. այր, առն. առնել, առարի. դառնալ, դարնայ. ֆոյր, ֆոյր :

Հ. Միջակ բաղաձայնները թաւերուն հետ լծորդ կլինին թէ ոչ.

Պ. կլինին, եւ յանուանէ այս բառերու մէջ. դար, դար. բաղ, վաղ. բազլիւ, բազլիւ. վախազ, վախաք. չոգայ, չոգայ. բախար, բախար. անհեքեր, անհեքեր. զեր, զեր. կարկաչ, կարկաչ :

Հ. Բառին վրայ ինչ մասնաւոր գրեւորք կայ.

Պ. Բէն երբեմն՝ ժ, շ, ն, ջ, հ, ս աստերէն առաջ գրուած ատենը՝ գործ կձգուի, կամ թէ անոնց հետ կմիանայ. զոր օրինակ,

Փոխանակ գրուելու արժեք, կգրուի արժեք.

» » սարժան » սարժան.

» » բարժանել » բարժանել.

» » յարժ » յարժ.

Փոխանակ	դրուելու	որջիլ	կգրուել	ոջիլ .
»	»	գորշի	»	գորշի .
»	»	պահել	»	պահել .
»	»	դարշոյն	»	դարշոյն .
»	»	շարշ	»	շարշ .
»	»	ֆարշել	»	ֆարշել .

Հ. ն տառին վրայ ինչ մասնաւոր գիտելիք կայ .

Պ. ն տառը երբեմն աւելորդ տեղը կմտնէ թէ յատուկ եւ թէ հասարակ բառերու մէջ . զոր օրինակ՝ Ադրիանոս, Անդրիանոս . Ստեփանոս, Ստեփանենոս . արուկ, արունակ . կրուկ, կրունկ . անլընիկ, անլընիկն :

Հ. Հ, իս եւ ղ տառերուն հնչմանը վրայ ինչ գիտելիք կայ .

Պ. Սոքա թէպէտ եւ կոկորդային կասուին, բայց հարկ չէ՛ որ սաստիկ թանձր հնչել, եւ ոչ յունական ծեփաբանութեան հետեւելով՝ հոն յիի պէս արտաբերել, իսկ հոյի՛ կամ Յունաց չ տառին պէս, եւ դասը Յունաց դանձայիկ պէս, ինչպէս որ կցանկան անել արեւմտեայ Հայերէն սմանք՝ պարսաւելի հետեւողութեամբ օտար աղբաց . այլ պէտք է աղբային ուղիղ հնչման միայն հետեւիլ, որ միջերկրեայ Հայերունն է անտարակոյս :

Գ Լ Ո Ւ Խ Չ Ո Ր Ր Ո Ր Դ

ՏՍ.ՈՒԱԿԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Հ. Ի՞նչ է Տառադարձութիւնը .

Պ. Տառադարձութիւն կասուի մէկ լեզուի մը այբու-
քենին ուրիշ լեզուի այբուքենն դարձուիլը :

Հ. Մեր լեզուին հին տառադարձութիւնը զլիսաւո-
րապէս ո՞ր լեզուներուն մէջ կ'փնտռուի .

Պ. Այն լեզուներուն մէջ՝ յորոց գրքեր թարգմա-
նուած են հայերենի, եւ որոց շատ բառերը անցած
են մեր լեզուին մէջ, կամ մերինէն անոնց մէջ .
ինչպէս են Պարսից հին լեզուն, յունարէնը, ասորին
եւ եբրայեցերէնը :

Հ. Ի՞նչ կանոններով կ'լինի տառադարձութիւնը .

Պ. Տառադարձութեան հիմնական կանոն են՝ լե-
զուին սեպհակաս յասկոչիւնները, որ աւելի կ'յայտնուի
նախնեաց թարգմանութիւններուն օրինակներովը :

Հ. Մեր լեզուին սեպհական յատկութիւնը ի՞նչ է
տառադարձութեան կողմանէ .

Պ. Ինչպէս որ ամէն ազգ սեպհակաս արսասանու-
րիւն մը ունի իւր լեզուին, որով գծուարութիւն
կ'կրէ ուրիշ օտար լեզուները բուն ազգայնոց պէս
արտասանելու կամ հնչելու, այսպէս նաեւ Հայր ո՞ր-

քան աւելի լաւ պահած է իւր ազգային սեպհական
հնչումը, այնքան աւելի գոուարաւ կհնչէ օտար լե-
զուները :

Հ. Օրինակով մը պարզէ այդ սկզբունքը .

Պ. Գերմանացւոց մէջէն նորա որ իրենց երկրին
մէջ ծնած ու մեծցած են, ոչ միայն մեծ գոուարու-
թիւն կքաշեն օտար լեզուները ճիշդ հնչելու՝ այն
լեզուն խօսող ազգայնոց նման, այլ եւ՝ գրեթէ ա-
ռանց իմանալու՝ այնպէս կիտիոխեն օտարազգի բա-
ռերուն հնչմունքը որ լսողը խիոյն կհասկընայ թէ
գերմանացի է խօսողը : Գերմանացւոյն ազգային սեպ-
հական հնչման գլխաւոր յատկութիւնը աւելի կե-
րեւնայ ասոր մէջ, որ նա ուրիշ ազգաց, զոր օրինակ
Գաղղիացւոց, Կ (պէ) տառը կհնչէ Բ (բէ), եւ Բ (բէ)
տառը Կ (պէ) . Կ (քա) տառը կհնչէ Գ (կէ), եւ Գ (կէ)
տառը Կ (քա) . Դ (տէ) տառը կհնչէ Վ (դէ), եւ Վ (դէ)
տառը Դ (տէ) ; Տ (էս) տառը կհնչէ Շ (զէ), եւ Շ (զէ)
տառը Տ (ցէ) : — Դիտելու բանն այս է որ իւր հայ-
րենիքէն դուրս, զոր օրինակ Գաղղիոյ մէջ ծնած
Գերմանացին, եւ մանաւանդ նորա որդին կամ թո-
ուր, այս իրենց սեպհական յատկութիւնը կկորսընեն,
եւ գաղղիարէնը աւելի ճիշդ կհնչեն՝ բուն Գաղղիա-
ցւոց պէս, բայց անով իրենց ազգային գերմանական
լեզուին ճիշդ արտասանութիւնն եւս այնուհետեւ
չեն պահեր :

Հ. Այդ սկզբունքէն ինչ կհետեւի մեր լեզուին
տառագարձութեանը համար .

Պ. Բնական հետեւանքը այս է, ինչպէս որ ամե-

նայն գիտող մարդ կհասկընայ, թէ որ եւ իցէ Հայ՝
իւր հին հայրենիքէն՝ այսինքն բուն Հայաստանէն
որքան աւելի հեռացած լինի ծննդեամբ եւ սերըն-
դեամբ, եւ ըստ այնմ՝ երկար ժամանակով, այնքան
աւելի գիւրութիւն եւ յաջողակութիւն կունենայ օ-
տար լեզուները ճիշդ հնչելու։ եւ այս նշան է՝ թէ
իւր աղբային բնիկ եւ սեպհական հնչմունքը կոր-
սընցուցած է. անոր հակառակ՝ որչափ որ աւելի
ճիշդ պահած լինի իւր բնիկ հայրենեաց, զոր օրի-
նակ Այրարատայ (¹) կամ Տարօնոյ կամ Վանայ հընչ-
մունքը, այնքան աւելի գոլարութեամբ կհնչէ որ
եւ իցէ օտար լեզու։ — Տառադարձութեան կանոն-
ները դիտելու ատեն անպատճառ հարկաւոր է այս
սկզբունքն աչքի առջեւ ունենալ։

Հ. Նախնիք ինչ կարգով կամ ինչ կանոնով արած
են տառադարձութիւնը։

Պ. Օտարաց այբուբենին առջեւը գրեր են մեր
այբուբենին այն տառերը՝ որ ուրիշ տառերէն աւելի
յարմար տեսած են թէ՛ անոնց, եւ թէ՛ միանգամայն
մեր լեզուին յասկութեանցը։

Հ. Այս տառադարձութեան պատկերը կամ ցու-
ցակը որն է։

Պ. Յունական այբուբենին առջեւ այս կերպով շա-
րուած է մեր այբուբենը՝ օրինակներուն նայելով։

(¹) Հայաստանի աշխարհագրութեան տեղեակ անձինք լաւ կհաս-
կընան րէ ոչ ամենայն Հայաստանցւոյ խօսած լեզուն Այրարատեան
բարբառն է։

α	ω	μ	ս
β	բ (վ)	—	յ
γ	գ (ղ)	ν	ն
δ	դ	ξ	} (c) fu, Կս
ε	է (է)	ο	
ζ	զ	ο	ո
η	է	—	չ
—	ը	π	պ
θ	թ	—	ջ
—	ժ	ρ	ռ (r)
ι	ի (յ)	σ	ւ
—	լ	—	վ
—	խ	τ	ս
—	ծ	—	ր
κ	կ	—	ց
—	հ	υ	ւ
—	ձ	φ	փ
λ	ղ (լ)	χ	ֆ
—	ն	ψ	փս, փս
		ω	ուլ, ո

Հ. Այդ պատկերին մէջ գիտելու ինչ գլխաւոր բաներ կան .

Պ. նախ այս՝ որ սուրբն Մեսրոպ մեր այբուբենը յիրաւի յարմարացներ է ընդհանրապէս Յունաց այբուբենին, ոչ այնչափ ձեւերուն՝ որչափ կարգին եւ

Հնչմանը, Երկրորդ, մեր լեզուին այն տառերն որ յունարենին մէջ չկան՝ ցրուեր է կարգաւ միւս տառերուն մէջ. եւ են ասոնք. ր, ժ, լ, խ, ծ, հ, ձ, ճ, յ, շ, չ, ջ, վ, ր, ց : Երրորդ, յունարենին գիմացը գրուած տառերը՝ սովորականներն են, իսկ փակագծով գրածն իս անոնք են որ երբեմն գործածուած են՝ այս կամ այն տառը հայերենի վերածելու : Չորրորդ՝ գրեթէ յայտնապէս կերելի այդ ցուցակէն ալ թէ որոնք են այն տառերը՝ որոց գիւտին համար աւելի դժուարութիւն քաշեր է սուրբն Մեսրոպ. այսինքն ոչ ձայնաւորները եւ ոչ այն սովորական բաղաձայններն որ գրեթէ ամէն լեզուաց մէջ, եւս առաւել յունարենին մէջ կան, հապա անոնք որ մեր լեզուին յատուկ ճանչցուած են :

Հ. Այդ ցուցակին նայելով՝ կարելի է արդեօք հետեւցընել թէ ուրեմն մեր ամէն տառերն ալ ճիշդ կերպով այն Հնչմունքն ունին կամ պէտք է ունենան, ինչ որ ունին անոնց առջեւը գտնուող յունական տառերը .

Պ. Այդ հետեւանքը շատ բնական ու խելքի յարմար է : Բայց այս եւս գիտնալու է որ կարելի չէ հաստատուն ապացոյցներով կարծիք անել՝ թէ հին ատենի Յոյներն ալ ճիշդ այնպէս կհնչէին իրենց ամէն տառերն եւս, ինչպէս որ կհնչեն այժմու Յոյները Յունաստանի մէջ : Եւ այս յայտնի է նաեւ անկից որ Փոքր Ասիոյ (Անատոլուի) Յոյներուն Հնչմունքը շատ մեծ տարբերութիւն ունի բուն Յունաստանի կամ Ելլադայի Յունաց Հնչմունքէն, մանաւանդ բա-

դաձայն տառերուն արտասանութեանը կողմանէ. զոր
օրինակ Աթենացւոց π (փի) տառը՝ Փոքր Ասիացիք
կհնչեն փի. τ (րաւ) տառը կհնչեն աւ. χ (խիսիս)
տառը կհնչեն րիսպրա, եւ այլն: Ասոնք ինչպէս որ
յայտնի են մեզի, անշուշտ եւս առաւել յայտնի էին
նաեւ սրբոյն Մեսրոպոյ եւ միւս թարգմանչաց. ուստի
եւ ստոյգ կերեւի որ սուրբն Մեսրոպ եւ յետոյ միւս
թարգմանիչները, յունական այբուբենին տառերուն
գիմացը մեր լեզուին այն տառերը գրած են՝ որ ու-
րիշ տառերէն աւելի համեմատ գտեր են անոնց, միան-
գամայն եւ մեր լեզուին յատկութեանցը ըստ կարի
յարմար. ինչպէս ահա Յունաց ֆւսձայն γ եւ չ տառե-
րուն գիմացը գրեր են մեր գ եւ ֆ տառերը, թէպէտ
եւ ոչ γ տառը ճիշդ մեր զիւրին կպատասխանէ, եւ ոչ
չ տառը մեր ֆին կամ փին: նմանապէս լեզուածայր ծ
եւ Թ տառերուն գիմացը նոյնպէս առ հարկի η եւ ք,
նմանապէս λ տառին գիմացը գրեր են η. բայց այդ-
ասել չէ թէ մեր դան պէտք է հնչել Յունաց ծ (կամ
Անգղիացւոց և) տառին պէս, եւ ոչ քն Յունաց Թ
տառին նման, եւ ոչ դասը λ տառին նման:

Հ. Այդ կարծեաց հակառակ կարծիք ունեցողները
ոյք եղած են մինչեւ ցայժմ.

Պ. Նախ քանի մի օտարազգի հեղինակներ, որ հայե-
րէն սովորած լինելով, բայց հայկական լեզուիս յաս-
կութեանց տեղեկութիւն չունենալով, մտքերնին գրած
էին ու կպնդէին՝ թէ Հայերն իրենց այբուբենին
(այսինքն լեզուին) ուղիղ հնչմունքը բոլորովին կորու-
սեր են: Ասոնց մէջ են Շրկօսկր (կամ Սֆրոյեր) հոլանտա-

ցին, Վիսրուն եղբարք անգղիացիք, Փեթրուսն (կամ Պետրուսն) բրուսիացին, եւ Պրոսք գաղղիացին: Նոցա խօսքերուն հետեւելով, եւ հիւսիսային Հայոց հնչմունքը իրենց ձեռնտու գանելով փոքր ի շատէ, կամ թէ իրենք եւս հիւսիսաբնակ Հայերէն լինելով, նոյն օտարաց կարծիքներն սկսան հաստատելնաեւ Ռուսաստանի հայ հեղինակներէն ոմանք, եւ յանուանէ Պ. Մկրտիչ էմին (Չուղայեցի՝ ծնեալ ի Կալկաթա), Պ. Ստեփանոս Նազարեանց (Վրաստանցի), եւ ուրիշներ:

Ը. Ինչո՞ւ համար Յունաց β (վիբա) տառին գիմացը, որ այժմ՝ ղ կհնչուի, մերոնք ր գրեր են. ինչո՞ւ ϵ (կիսիթն) տառին գիմացը ե. ղ (իբա) տառին գիմացը Կ. օ (օմիթրոն) տառին գիմացը ո. ω (օմեկա) տառին գիմացը ով կամ ո.

Պ. Առաջին. Յունաց β եւ γ տառերուն ստոյգ եւ ուղիղ հնչմանը վրայ Յոյնք ալ եւրոպացի ուսումնականաց հետ մեծ վէճ ունին. վասն զի եւրոպացիք կայնդեն թէ β տառին գիմացը Լատինացոց b տառը պիտի գրուի, եւ ոչ v տառը, եւ թէ անոր անունը պէտք է ասել, կասեն, β (պեթա) եւ ոչ v (վիբա). Իսկ այժմու Յոյնք կհակառակին թէ ղ պէտք է հնչել:

Նոյնպէս եւ γ տառին համար, — եւրոպացիք կբայնդեն թէ շիտակ հնչումն է Կ, եւ անունը Կրա, իսկ այժմու Յոյները կայնդեն թէ անունը իբա է, եւ հնչմունքը ի: Մեզի խիստ յայանի չէ թէ այս երկու կարծեաց մէջ ուղիղը որն է. եւ թէպէտ շատ հաւանական է որ Յոյնք աւելի ճիշդ պահած են իրենց ազգային հնչմունքը՝ քան թէ օտարագրի եւրոպացիք:

բայց կոտեօնեմք որ մեր նախնիք ալ Յ տառին գիմացը աւելի ք տառը դրեր են՝ քան թէ Վ. զոր օրինակ Βασιλιος (Վասիլիου) անունին առջեւը դրեր են Բասիլիուս, երբեմն ալ աւելի հայացընելով՝ Բարսեղ, թէպէտ եւ իններորդ դարուն մէջ սկսեր են գնել նաեւ Վասիլ, ասել է թէ Յոյնք ալ ութերորդ կամ իններորդ դարերէն առաջ՝ գուցէ իրենց Յ տառը մեր բնիկն կամ լատինացւոց Ե եւ Ռուսաց Յ տառին նման կհնչէին. բայց յետոյ իբր փափկացընելով՝ սկսեր են Վ հնչել:

Երկրորդ, ε եւ ο տառերուն գիմացը և եւ ո գրուելուն պատճառ՝ մեր լեզուին յատկու թիւնն է միայն, որ Իտալացւոց եւ Սպանիացւոց պէս՝ ուրիշներուն և եւ ο հնչածը շատ ատեղ կակղելով հնչեր են ի՛կ եւ ո՛ւ. ինչպէս Իտալացիք լատինացւոց fera (ֆեռա) բառէն շիներ են fiera (ֆիեռա), caecus (չեֆուս) բառէն cieco (չիեֆո), veni (վենի) բառէն vieni (վիենի), bonus (բոնուս) բառէն buono (պուոնո), եւ Սպանիացիք bueno (պուեռնո), focus (ֆոֆուս) բառէն fuoco (ֆուոֆո), եւ Սպանիացիք fuego (ֆուեռնո), եւ այլն:

Երրորդ, ω (մեծ ο) տառը որովհետեւ երկար է, մերոնք ոյին ձայնը երկարելու մտքով թարգմաներ են ոյ, եւ երբեմն ալ:

Հ. Ապա ուրեմն կարելի չէ ասել բացարձակ կերպով թէ Յունաց տառերը այժմ ինչ հնչմունք որ ունին՝ այնպէս հնչելու է նաեւ մեր այբուբենին անոնց գիմացը գրուած տառերը.

Պ. Ոչ, կարելի չէ: Նոյնպէս եւս կարելի չէ ասել թէ մեր տառերը այժմ ինչպէս որ կհնչուին, այնչէ

Յունաց տառերուն ճիշդ հնչմունքը . մանաւանդ որ ,
ինչպէս առաջ ալ ասուեցաւ , բայ ի միջերկրեայ նա-
հանդաց բնակիչներուն հնչմունքէն՝ միւս եզերական
Հայոց հնչմունքներն եւս խօսելի են՝ իբրեւ երկուքն
ալ ծայրայեղ խոսորմունք :

2. Այդ դիտելիքներէն ինչ կհետեւի .

Պ. Այս՝ թէ հին Յունաց եւ Լատինացւոց անունները
պէտք է նախնեաց տառադարձութեան կանոնովը
դարձնել հայերենի . այսինքն ոչ ըստ այժմու հընչ-
ման՝ որով կհնչեն Յոյնք իրենց մէկ քանի տառերը ,
եւ ոչ այնպէս՝ ինչպէս որ այժմու եզերական Հայք՝
մեր միջակ եւ նորք բաղաձայնները կհնչեն :

Հ. Հին Պարսից եւ Պարթեւաց , նմանապէս Արարա-
ցւոց եւ Թուրքաց լեզուներէն առնուած անունները
ինչ կանոնով դարձուած են հայերենի .

Պ. Շատ բառերու մէջ բոլորովին տարբեր այն տա-
ռադարձութեան կանոնէն որ գործածուած է՝ Յու-
նաց բառերը , եւս եւնոր պարսկական անունները հայե-
րենի վերածելու ասեն . զոր օրինակ ,

Ապս (շէն) , ապատ , եւ ոչ թէ արադ .

Ազաս , ազատ , եւ ոչ ազադ .

Մուսկսան մուսիս (մոզպետաց մոզպետ) մովպետան
մովպետ , եւ ոչ մուրեղան մուրեղ .

Ամաս (յորմէ Ամասունի) , եւ ոչ ամադ .

Ապուզնա (կապիկ) , ապուզնայ , եւ ոչ արուզնայ .

Ապիկնե , ապակի , եւ ոչ արգիկնե կամ արագի .

Փիւրսիշ , փուրշիշ , եւ ոչ պուրսիշ .

Ասրպահեան , Ատրպատական , եւ ոչ Ադրբայջան .

Ակեանհ, աղահ, եւ ոչ ազահ .

Էսպեհպէս, ասպահապետ, եւ ոչ ասրահաքեղ .

Խօրսի, խօրտիկ, եւ ոչ խորդիկ .

Կիրս (մասնիկ), կերտ, եւ ոչ զերդ .

Մերգարան, մարգարան, եւ ոչ մարգրան .

Նիկեար, նկար, եւ ոչ նգար .

Նիկիունե, նկուն, եւ ոչ նգուն .

Շակիրս, աշակերտ, եւ ոչ աշագերդ .

Շասիւպան, շատրուան, եւ ոչ շարուան .

Պասիւպիս, պատիպատ, եւ ոչ բարդարիդ .

Պիւրսի, պրտու, եւ ոչ բրդու կամ բուրդի .

Քեպուս, կապոյտ, եւ ոչ կարոյ .

Քիրպաս, կերպաս, եւ ոչ կիրքաս .

Փեհի, բահլ, եւ ոչ Պահի .

Մուհամմեհ, Մահմէտ, եւ ոչ Մահմեղ .

Ճիւնկիկ, ձիւնկիկ, եւ ոչ Ջիւնկիկ .

Մուրաս, Մարաս, եւ ոչ Մուրաղ .

Պրուս, եւ ոչ Բրուս .

Փոքի, եւ ոչ Պոքի .

Հ. Բանի մի օրինակ տուր նախնեաց տառադարձութեանը՝ Յունաց այբուբենին բաղաձայններուն կարգովը .

Պ. Ուսանողաց գիւրութեանը համար՝ յունական բառերուն առջեւը աւելցնեմք նաեւ լատիներէն, գաղղիարէն եւ ռուսերէն .

ԹՄ.	ԼՄ.	ՊԼ	ՌՍ.	ՀՄՄ.
Βάρβαρος	Barbarus	Barbare	Варваръ	Բարբարոս.
Βασίλειος	Basilius	Basile	Василій	Բասուել, Վասիլ.
Βηθλεέμ	Bethleem	Bethléem	Вноелемъ	Բեթղեհեմ.
Γρηγόριος	Gregorius	Grégoire	Григорій	Գրիգորիոս, Գրիգոր.
Գաբրիէլ	Gabriel	Gabriel	Гавригль	Գաբրիէլ.
Գաλλία	Gallia	Gaules	Галлія	Գաղղիա.
Δημοσθένης	Demosthenes	Démosthène	Демосеенъ	Դեմոսթենէս.
Δαρίος	Darius	Darius	Дарій	Դարենի.
Δεκέμβριος	December	Décembre	Декабрь	Դեկտեմբեր.
Θεόφιλος	Theophilus	Théophile	Θεοφилъ	Թէոփիլոս.
Θαβώρ	Thabor	Thabor	Θαборъ	Թաբոր.
Θουκυδίδης	Thucidides	Thucide	Θουкидидъ	Թուկիդիդէս.

Ἑβ.	Λατ.	Φρ.	Ῥω.	Ζωγ.
Κικερόν	Cicero	Cicéron	Цицеронъ	Κικέρων.
Κυριακός	Cyriacus	Cyriaque	Κυριαкъ	Κυρίων.
Καίσαρ	Cæsar	César	Κεσάρ (Царь)	Κεσαρ, Ισαυρ.
Λεόντιος	Leontius	Léonce	Λεοντίη	Λεοντιά.
Λούκας	Lucas	Luc	Лука	Λουκάσι.
Λαβύρινθος	Labyrinthus	Labyrinth	Λαβυρινтъ	Λαβυρίθιον.
Πετρος	Petrus	Pierre	Πετρъ	Πετρον.
Πάυλος	Paulus	Paul	Павелъ	Παύλιον, Φορην.
Πλουτάρχος	Plutarchus	Plutarque	Πλουτάρχъ	Πλουταρχιον.
Τιγράνος	Tigranus	Tigran	Τιγρανъ	Σιργαβ.
Τιριδάτης	Tiridates	Tiridate	Τιριδάτъ	Σιργας.
Τηλέμαχος	Telemachus	Télémaque	Τελεμαкъ	Σελέμαφ.

Հ. Հիներուն տառագարձութեան կանոնները հաստատուն եւ անփոփոխ են .

Պ. Ոչ, այլ պէսպէս խոտորմունքներ ունին՝ զանազան պատճառներով եղած, որոց տեղեկանալը դիւրին է՝ երբոր մէկը մտադրութեամբ համեմատէ նախնեաց թարգմանութիւնները ընագիրներուն հետ :

Հ. Օտարազգի նոր անուններուն տառագարձութիւնը ինչ կանոնով պէտք է անել .

Պ. Այգ կարեւոր հարցման պատասխանը տալու համար՝ պէտք է յիշել որ նախ՝ մեր միջակ եւ նորք բաղաձայններուն հնչմունքը այժմ շատ փոխուած են եզերակսն Հայոց արտասանութեամբը . այնպէս որ իրաւամբ անընդունելի է արեւմտեան եւ հարաւային Հայոց ականջին՝ հիւսիսային եւ արեւելեան Հայոց հնչմունքը, եւ սոցա եւս անախորժ եւ մերժելի կերելի արեւմտեան Հայոցը :

Երկրորդ, մեր այբուբենին քաւ բաղաձայններուն հնչմունքը գրեթէ ամենայն Հայոց բերանը նոյնպէս են :

Եւ երրորդ, այժմու Յունաց իրենց բաղաձայն տառերը հնչելը, անով նաեւ Ռուսացը, եւ ըստ մասին Լատինացւոց, Իտալացւոց, Գաղղիացւոցը եւ այլն, աւելի նման են մեր թաւ բաղաձայններուն՝ քան թէ միջակներուն :

Այս երեք գլխաւոր պատճառներով հարկաւոր կը համարուի՝ օտարազգի նոր անուններուն տառագարձութեանը մէջ մեր միջակ բաղաձայնները չբանեցրնել, այլ միայն թաւերը եւ նուրբերը՝ առաջիկայ օրինակներուն պէս .

Գաղ.

- Paris
- Barthélemy
- Schlegel
- Lafontaine
- Abdul-médjid
- Babulmandeb
- Bilad-ul-djérid
- Lombardie
- Guttemberg
- Cortambert
- De la Rochefoucauld
- Journal des Débats
- Bernardin de St. Pierre
- Brunswick

Ռու.

- Парижъ
- Бартеlemi
- Шлегель
- Лафонтенъ
- Абдуль-меджидъ
- Бабульмандебъ
- Билад-уль-джеридъ
- Ломбардіа
- Гуттенбергъ
- Кортанберъ
- Де ла Рошфуко
- Журналъ де Деба
- Бернарденъ де Сенъ Шьеръ
- Бруисвякъ *կամ* Брауишвейгъ

Հայ.

- Փարիզ, եւ ոչ Պարիս *կամ* Քարիզ.
- Պարիզլմի, եւ ոչ Քարիզեմի.
- Շլեկել, եւ ոչ Սլիլեզել.
- Լաֆոնթեն, եւ ոչ Ղաֆոնթսանու *կամ* Լաֆոնթեն.
- Ապսխլմեմիս, եւ ոչ Աքքուդեջիղ.
- Պափխլմեմիսիպ, եւ ոչ Քարուդեմեյիք.
- Պիլասիլձեթիս, եւ ոչ Քիլապուդեթիղ.
- Լոմպարսիա, եւ ոչ Ղոմբարսիա.
- Կոթենպերի, եւ ոչ Գուսսեմբերգ.
- Գորթանպեռ, եւ ոչ Կորսաւմբերս.
- Տրիս Ռոսֆոսֆո, եւ ոչ Դրրա Հոսֆոսֆո-կապրու *կամ* Դրրա Ռոսլֆոսիլ.
- Ճոռնալ սե Տիզա, եւ ոչ Ճոռնալ դե Դերա.
- Պեռնարսեն սը Սեկե-Փիկո, եւ ոչ Քեռնարդեն դը Սան Պիկո.
- Պրուսսիա *կամ* Պրուսիոյեկի, եւ ոչ Քրուսսուեկի *կամ* Քրուսսիոյեկի.

Հ. Բայց այդ կանոնով, այսինքն միջակ բաղաձայնները դուրս ձգելով, արդեօք առիթ չի տրուիր հիւսիսակալ Հայոց տփգոհալու որ սաստիկ քաւ կամ չափազանց նուրբ հնչել կուտամք օտար ազգաց անունները .

Պ. Այդ տփգոհանքը կամ գանգատը արեւմտեան Հայք եւս ունին հիւսիսայնոց հնչմանը գէժ, ինչպէս որ ասուեցաւ: Եւ թէպէտ երկու կողմանց մէջ մէկը, այսինքն հիւսիսայինս, կարծեն թէ աւելի ապացոյց ունին իրենց իրաւանցը՝ նախնեաց տառագարձութեան կանոնները,—բայց որովհետեւ նոյն հիւսիսայինք եւս բնաւ չեն կարող ապացուցանել՝ թէ իրենց հրնչմունքը նախնեաց հնչման ճիշդ եւ հարազատ յաջորդութիւնն է, հարկ կլինի ասել թէ նախ՝ քանի որ յայտնի չէ հին Յունաց բաղաձայններուն ճիշդ եւ բնիկ հնչումը, եւ երկրորդ՝ քանի որ Արարեսեան կամ Միջերկրեայ նահանգաց հայկական արտաբերութիւնը կորսուած է՝ թէ հիւսիսային եւ թէ արեւմտեան Հայոց մեծ մասին մէջ, — լաւ կհամարուի օտարազգի նոր անուններուն տառագարձութեանը մէջ մեր նուրբ բաղաձայնները գնել՝ նոցա նուրբերուն գիմացը, եւ մեր քաւերը գնել նոցա թաւ բաղաձայններուն գիմացը. իսկ միջակները պահել հայերէն բառերու համար, եւս եւ օտարազգի հին անունները նախնեաց տառագարձութեան կանոններովը հայերենի վերածելու համար:

Հ. Այդ նոր տառագարձութեան պատկեր մը կըրնանս տալ՝ Գաղղիացւոց եւ Ռուսաց տառերով.

Պ. Ա.յո, առաջիկայ կերպով ընդ-հանրապէս.

Գղ.	Ռս.	Հյ.
{ p	п	փ, եւ ոչ պ.
{ b	б	պ, եւ ոչ ք.
{ t	т	թ, եւ ոչ ս.
{ d	д	ս, եւ ոչ դ.
{ k	к	ք, եւ ոչ կ.
{ g	г	կ, եւ ոչ գ.

2. Ի՞նչ ասելու է անոնց որ այսպիսի սկզբունք մը կուզեն հաստատել՝ թէ «Հնչմունքն ուրիշ բան է, տառագարձութիւնը ուրիշ».

Պ. Ա.յգ խօսքը ըստ իմիք ճշմարիտ եւ ուղիղ է, եւ ըստ իմիք սուտ եւ սխալ: Ուղիղ է այս մտքով որ նախնեաց տառագարձութեան կանոնները պէտք է պահել անպատճառ՝ յատուկ անունները հին լեզուներէն հայերէնի վերածելու ատեն. իսկ նոր անունները հնչելու եւ գրելու ատեն՝ պէտք է այնպէս հնչել՝ ինչպէս որ օտարները կհնչեն, եւ գրել այն հայերէն տառերով որ աւելի կմօտենան օտարազգի բառից տառերուն հնչմանը: Բայց սուտ եւ սխալ է՝ եթէ ընդհանրապէս առնուի. ապա թէ ոչ՝ ընդհանրապէս տառագարձութիւնը եւ հնչմունքը ուրիշ ուրիշ բաներ չեն, այլ տառագարձութիւնն է նոյն իսկ հրնչմունքը՝ գիր անցուած:

2. Հիւսիսաբնակ Հայոց կարծեացը սրբան ձեռնառու է այն՝ որ արեւմտեան Հայք եւս շատ հասարակ բառերու մէջ իրենց նման կհնչեն միջակ բաղաձայններ. ●

րը, ինչպէս տուտ : պան, պերան, կալ (գայլ), պունկ, ծան, ճուր, եւ այլն :

Պ. Խիտ քիչ կամ ոչինչ . վասն զի այդ բանը անօր միայն նշան է որ արեւմտեան Հայերն եւս կորուսած են միջակ բաղաձայններուն ուղիղ եւ ճիշդ հնչումը, ինչպէս որ աթինք : Ատոր մէկ ապացոյցն ալ է նոյն իսկ հիւսիսաբնակ Հայերուն շատ հասարակ բառերու մէջ այն բաղաձայնները արեւմտեան Հայոց պէս հնչելը եւ գրելը . զոր օրինակ քազաւոր, զոր կհնչեն քաֆաւոր. ձգել, զոր կհնչեն եւ կգրեն ցցել . մարդ, զոր կհնչեն մարք, եւ այլն :

Ը. Նոր անունները՝ առանց հին նախնեաց տառադարձութեան կանոններուն հետեւելու՝ հայերենի փոխելը նորահնար բան է թէ ոչ .

Պ. Կաբէի է նորաննար անուանել այս մտքով՝ որ այդ սովորութիւնը սկսած է մտնել մեր ազգին մէջ տասներորդ դարուն ետքերը, մանաւանդ Կիլիկեցւոց ժամանակները, թէպէտ եւ դարձեալ շատ անգամ նախնեաց տառադարձութեան կանոններովը խառն . ուստի շատ մը Յունաց, Լատինացւոց ու Գաղղիացւոց անուններ այնպէս գրուած են այն ժամանակները ու կհնչուին հայերէն՝ ինչպէս անոնց այժմու բնագիրները . զոր օրինակ Վասիլ, եւ ոչ Բասիլ կամ Բարսեղ — ինչպէս որ կգրուի ըստ տառադարձութեան նախնեաց . Պաղիս, եւ ոչ Բաղիլիս . պարոն եւ ոչ քարոն . քրիսն եւ ոչ պրեկն . զուկոսիսալ եւ ոչ կոկոսալ . պալլ եւ ոչ քալլ . Զագել, եւ ոչ Զաքել կամ Իսաքել (¹) :

(¹) Այս նիւթիս վրայ ըստ բառականին ճիշդ եւ ընդարձակ տեղեկութիւն կուտայ Ը. Արսէն Այաբնեան իւր «Քենական Քերականութիւն»

Հ. Տաճկաց անուններն ու բառերը ինչ կերպով
Հայերենի կփոխուին .

Պ. Հին ատենի Հայերը, նոյնպէս եւ այժմ՝ Հիւսի-
սաքնակ Հայերը, Տաճկաց աճուններուն ու բառերուն
փոխադրութեանը մէջ շատ անգամ Հին տառագար-
ձութեան կանոնը բանեցուցած են . զոր օրինակ Բշր,
որ է Պեշիր. Աքուբսիւր, որ է Էպուպիֆիւր. Արղլայ, որ է
Ապսուրլան, եւ այլն : Բայց յետագայ Հեղինակները,
եւս եւ այժմու միջերկրեայ Հայերը, միաբանած են
գործով՝ ամենեւին Հին տառագարձութեան կանոն-
ներուն չկապուիլ՝ Տաճկաց անունները Հայերենի վե-
րածելու ատեն, այլ այնպէս գրել՝ ինչպէս որ այժ-
մու բնիկ Տաճկերէնը կհնչեն :

Հ. Յատուկ անուններն ու բառերը տաճկերէնէ
Հայերէն փոխադրելու ատեն՝ ո՞ր բաղաձայնները պէտք
է գործածել .

Պ. Որպէս զի աղգայինք միջակ բաղաձայնները կամ
նուրբերուն եւ կամ թաւերուն մօտեցընելով՝ չհեռա-
նան Տաճկաց աղգային հնչմունքէն, օրինակներով
Հասկըցընեմք տաճկական անուններուն Հայերէն փո-
խադրութեան կերպը՝ ըստ նոր սճոյ, որ Հասարակաց
կամ՝ ընդհանրապէս ընդունելի է . ուստի դնեմք Տաճ-

արդի հայերէն լեզուի, անունով պատուական երկասիրութեանը մեզ
(էջ 288 — 294), որ գրքուկիս տպագրութեան ժամանակը հասաւ մեր
ձեռքը : Ըստ քաւակասիկե ճիշդ ասելով կհասկընամք ընդհանուրին վրայ-
բայց ի մասնաւորի նորա քանի մի կարծիքներն անընդունելի են մեզ՝
իբրև անսիմն եւ ճշդութենէ հեռու . եւ անոնց վրայ, ինչպէս նաեւ
զրքին մէջի զանազան կարծեաց ու խորհրդածութեանցը վրայ, գուցէ
ուրիշ տեղ առիք ունենամք ընդարձակօրէն խօսելու :

կաց բաղաձայնները , եւ անոնց դիմացը հայերէնները՝
օրինակներով .

պէ	պ	պապա , պարուն , պէյ , պըյըգ , Պէհրաւ .
փե	փ	փեյնիր , փիւսիլիւլ , փիլիլիլ , Փարիգ .
քե	թ	քարար , քել , քիլիի , քիւյ , քիւար .
ղը	ղ	ղաւան , դուգ , դըռնագ , դարարգ , Դաննագ .
ու		
ւին	}	ւ
ուս		
ձիւ	ճ	ձան , ձաւի , ձեպ , աճընագ , Ճանիկ .
չիւ	չ	չարնագ , չիւկէն , չօպան . յօճուգ , Չարըրան .
հա	}	հ
հե		
խը	խ	խօրօգ , խըյանեք , Խալիլ , խուրչիս .
սա	}	ս
սալ		
գալ	}	ղ
գե		
րե	ր	րիւար , արբըգ , վերմեֆ , Իզիւր .
շիւ	շ	շաշնագ , շիլ , Շաւիլ .
դայն	դ	ադաճ , ադա , սադ , տօնագ , պօղնագ , Պուդսան .
ֆե	ֆ	ֆիթիլ , ֆիլ , ֆարֆուր , Ֆուս .
գաֆ	գ	գաֆու , գալիագ , գալֆա , գաւը .
ֆեֆ	բ	ֆիլիս , ֆիլիւրս , ֆիլիսա , Քիւրասուն .
կեֆ	կ	կեղիւլ , կիւլ , կենճ , Կենճե .
լեւալ	լ	լաֆ , լիւնան , չայլագ , Լաիօն .
ւիւ	ւ	ւուալ , մանիկ , Մուսա .
նու	ն	նարպան , նուսիսայ , Նարսանի .
վա	վ	վարնագ , վուրնագ , Վալի .

Հ. Կարելի չէ արդեօք այդ ամենայն տառադարձութիւնները նախնեաց կանոնին յարմարցնել .

Պ. Կարելի է, բայց սաստիկ հեռանալով այն լեզուաց հնչմունքէն՝ ուսկից որ առնուած են այդ բառերն ու անունները, ինչպէս որ օրինակներով հասկըցուեցաւ . վասն զի երբոր միջերկրեայ Հայ մը վերի բառերէն մէկ քանին հին տառադարձութեան կանոններով գրէ, զոր օրինակ բարա, բուրուն, բըյրի, պուսկուղ, ջեր, դուղուկ, փխեղ, հիկնդի, փուսղ, կապու, կասրի, կաղփա, կուկուրդ, զիւղ բայրամը, զեւջ, դափ, նաղբանդ, եւ հնչէ ոչ ըստ հիւսիսային եզերական Հայոց, այլ ըստ ճիշդ եւ ուղիղ ազգային հնչման միջերկրեայ Հայոց, այսինքն Արարատեանց, Տարօնեցոց եւ Մշեցոց յստակ եւ ուղիղ արտասանութեամբը, յայսին բան է որ շատ կհեռանայ Տաճկաց բնիկ եւ ազգային հնչմունքէն, այնպէս որ Տաճիկը չկրնար ճանչնալ իւր բառերը՝ Հայու բերնէն լսած ժամանակը (՝) . ինչպէս որ շատ եւրոպացիք ալ կզարմանան երբոր հիւսիսաբնակ Հայոց բերնէն կլսեն պարսիսկնո, Բեգբորդիօ, Գոլթորուկի, կոկուր, զիզիկնե, սպիւսանե, պերեսորկա, կանդիսուս, սակ, կակ, բարա, բոգոլիւրիլի, ագբուկա, սեղասինա, կուպեչեսիլի, կուպիկ, կարս, եւ այլն .

Այս վերջին խորհրդածութիւնն աւելի զգալի անելու համար, քանի մը օրինակներ աւելցընեմք այս

(՝) Օրինակի նամար, բնչպէս կրնայ հասկրնայ Տաճիկը բե Աղուանից Պատմութեան մեջ (տպ . Մոսկ . էջ 233) սարի տղաւաղ գրուածն է իրեն բեպի—իւլ—էփիէ) ասածը, եւ գուղկարայ գրուածը (ըստ տպ . փուղկարայ) է իրենց գիւղատե կարդացածը :

տեղ՝ օտար լեզուներէ հայերենի վերածուած բառերու . որովք կանսնուի որ եթէ նախնեաց տառագարձութեան կանոնին հետեւելով, եւ կամ այժմու հիւսիսաբնակ Հայոց հնչմանը նայելով գրէ եւ հնչէ մէկը այն խօսքերը, որքան այլանդակ հնչում կուգայ դուրս .

Ռուս . Постой . . . тебе возврата нѣтъ ;

ըստ տառագարձութեան նախնեաց, եւ ըստ այժմու հիւսիսայնոց ,

Պասսոյ . . . տէրե վօզվուսսս նէս .

ըստ սովորական հնչման միջերկրեայ Հայոց ,

Փասթո՛յ . . . քէպէ վօզվուսրս նէր :

Դարձեալ , Что толку только толковать ,

Толкъ на дѣлѣ докажу .

Չսօ տօլկու տօլկօ տօլկօլուս ,

Տօլկ նս դէրէ դօլկսմու :

ըստ միջերկրեայ Հայոց ,

Չրօ րօ՛լկու րօլ՛ֆօ րսլֆօլսւ՛ր՛ .

Թօլֆ նս սէրէ տֆսմու :

Դդ . Battre , bâtir , père , tante .

ըստ տառագարձութեան նախնեաց, եւ ըստ այժմու հիւսիսայնոց ,

Բատն , բատիտ , պէտ , տանտ .

ըստ սովորական հնչման միջերկրեայ Հայոց ,

Պատրն , պատրիտ , փէտ , քանէր :

Տճ . Կեօյկեկիսիգ կեօյ յուրնուշար , դէյեկեկսիգ գեգերէր . այս ըստ նախնեաց տառագարձութեան եւ ըստ հրնչման հիւսիսայնոց : Իսկ ըստ միջերկրեայ Հայոց հնչմանը, Քեօյիկիսիգ ֆեօյ պուրնուշար, տէյեկեկիսիգ կեգերէր :

Լափի ըրս պրսս բիշսս, դանկիզ դսդրսս ետդ բսնդսն : —

Լափ ըրս փիշսս պիշսս, սենիզ գսսսս ետդ պկևիկն :

« Սասն քեաս — վէր ջանն — իմամ ուշաղի, սանն նսն հագգն վար քի գհայ ուղն բզդան գծնդարիսան, աղլիրսան, բաղրիրսան. գուրն, գուրն, գէգախ » .
(Վերջ Հայաս. էջ 110.) այսինքն

« Սէսինի քէս, վէր ճանընը, իմամ ուշաղը . սէնին նէ հատարն վար քի տահա եիւզիւնիւ պիզտէն տէծն-տիւրիւրսիւն, աղլարսըն, պաղըրըրսըն . սուրուն, սուրուն, կիտէլիմ » :

Նոյն երեւանցի հեղինակն՝ Խաչատուր Աբովեան, որ ռուսերէն եւս քաջ գիտէր, տես ինչպէս հասկըցած էր թէ տառագարձութեան կանոնը չյարմարիր այժմու լեզուաց խօսքերը հայերենի փոխաբերելու համար, թէպէտ եւ նորա տառագարձութեանը մէջ ալ միակերպութիւն ու կանոնաւորութիւն չերեւիր այս հատուածիս մէջ . « Ախր որ ասում ես, փրօզուլիվարսայ արի, սիւնայ եմ, օիլիմարսայ էլայ, փրօշկնի ալի, սսնեարիէ շատ ունիմ, գլուխս փրօշիդայ էկաւ, փեզչեսնի մարգ ա, բազիդնիխ ա, եսիեքնիխ օմքին ես, գնանք փրօշարսայ ըլինք, սօիւսնիկնեկն եմ գալիս, փրօիդարսայ արին, ճամբին գսեքի ուրօիկն ա, շատ խրօշոք սրօշիքսայ չի ըլում եւ այլն, աչքի լիս, մի մտածիր թէ լսողն ինչ կասի : » Այդ օտար բաւերը եթէ Արցախեցին մէջ բերէր կամ Չուղայեցին, անշուշտ այսպէս պիտի գրէր՝ հաւատարիմ մնալով նախնեաց տառագարձութեան կանոններուն . փրօզուլիվարսայ, սիւնայ, օիլիմարսայ, սսնեարիէ, փրօշիդայ, գսեքի ուրօիկն, շատ խրօշոք, սրօշիքսայ, չի ըլում եւ այլն, աչքի լիս, մի մտածիր

նի, րազրոյնիկ, կարեղնիկ, կուպասա, սորսակի, պրօիգրաս-
սա, վսեկի ուղորնօ, խշապոս սլուշիսսա. եւ ահա յայտնի
է թէ սրբան եւս առաւել կայլանդակէր խօսքերը,
եւ անխմանալի կանէր թէ Հայուն եւ թէ Ռուսին ⁽¹⁾:

(1) Հին եւ նոր անուանց տառադարձութեան վրայ բախարս բն-
գարձակութեամբ տեղեկութիւններ կուտայ նաեւ Հ. Արսէն Այաբնեան
իւր „Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի“ գրքին մէջ, էջ 283—294,
եւ յետ պէսպէս խորհրդածութեանց այս երկու ճանրական կանոններս
նարկ կնամարի բնդունել կամ նաստատել. այսինքն թէ Ա. „Հին ազ-
գաց բառերուն վրայ (երբ յատուկ անուն ըլլան, երբ նաստարակ ա-
նուն) տառադարձութեան կանոնը ճիշդ կապնուի“. որով կնամարնայ
նախնեաց տառադարձութիւնը, եւ իրատուք ունի: Բ. „Նոր ազգաց
բառերն արդի լեզուիս մէջ՝ նարիւր տարւոյ մը սովորութեամբ՝ կզրուին
բոս իւրաքանչիւր ազգի բնիկ ննջմանն եւ իւրաքանչիւր նոյ գաւա-
ռաց. առանց նախնեաց կանոնին միտ դնելու.“: Սյս երկրորդ կանո-
նիս մէջ անխման կերեւին մեզի, — ինչպէս որ փաստերով ու օրինակ-
ներով ցուցուցինք, — նախ այս որ նոր ազգաց բառերն իբր *արդի
չեզուիս*՝ այսինքն աշխարհարառի մէջ միայն՝ կուգէ որ գրուին բոս
իւրաքանչիւր ազգի բնիկ ննջման. առել կուգէ թէ զբարառին մէջ
պէտք է դարձնալ պահել նախնեաց տառադարձութեան կանոնը. որով
իւր բերած օրինակները երկու տեսակ գրութիւն կուսնենան: աշխար-
հարառին մէջ *Լուսարարիս*, *Պերլին*, *Գամչաղքս*, *Պորմիս*, *Մանրե-
լիէ*, *Ֆենկըն*, *Սույիկուքի*, *Համիտ*, *Մէնիտ*, իսկ զբարառին մէջ
ի նարկէ *Լումարարիս* (կամ *Լուզորարիս*), *Քերլին* (կամ *Քերուդի-
նոն*), *Գամչատկս*, *Բարգիս*, *Մոնպէլիէ* (կամ *Մոնս-Պուէլլարոն*),
Փենկըն, *Սորեսկիոս*, *Համիդ*, *Մէլիդ*, եւ այլն: Երկրորդ այս, որ
կարծէ թէ նոր ազգաց անունները բոս իւրաքանչիւր ազգի բնիկ ննջ-
մանը գրելը միայն *նարիւր տարւոյ մը* սովորութիւն է, մինչդեռ մնք
ցուցուցինք օրինակներով որ գրերէ *նազար տարի տուսչ* սկսած է
այդ սովորութիւնը բնդնանուր դառնալ՝ յոյն եւ չափն անուններուն
հայերենի փոխադրութեանը մէջ. իսկ պարսկական բառերը միշտ բոս
նին եւ նոր Պարսից ննջմանը գրուած են, եւ ոչ բոս կանոնաց տա-
ռադարձութեան. զոր նեղինակը կնամարի *բացատրիւն*, *գարտու-
դարիւն*, եւ *խրոմի կղամ դիպուածական յաներ*: — Յուսամք թէ
ազգիս բանասերներն այս նիւրիս վրայ լիւրջի տեղեկութիւն գտնեն մեր
պատրաստած „Տառադարձութիւն լեզուիս Հայոց“ անունով բնդար-
ձակ գրուածքին մէջ:

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Գ

ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԻՒՆ.

Հ. Ի՞նչ է առողջանութիւնը .

Պ. Առողջանութիւն կասուի ուղղագրութեան այն մասը, եւ կամ այն արուեստը՝ որով մարդս գիրք կարգացած կամ ճառ խօսած ատենը՝ ըստ տեղւոյն եւ ըստ իմաստին ձայնը կփոփոխէ, վեր վար կիջեցընէ վանկերը կերկընցընէ կամ կկարծեցընէ .

Հ. Ուղիղ առողջանութիւնը ի՞նչ օգուաներ ունի .

Պ. Գլխաւոր օգուան այս է որ կարգացուած բանին կամ ասուած խօսքին իմաստը աւելի ուժով ու յստակ կհասկըցուի: Բաց յայնմանէ՝ ականջի ալ անոյշ կուգայ՝ իբրեւ բնական երաժշտութիւն .

Հ. Առողջանութիւնը ամէն ազգաց մէջ միակերպ է .

Պ. Ոչ, այլ գրեթէ ամէն ազգ իրեն սեպհական առողջանութիւնն ունի՝ իւր բնաւորութեանը եւ աստորժակին յարմար. ուստի ուրիշ առողջանութիւն է Պարսիցը՝ երկարելով, ուրիշ է Օսմանցւոցը՝ լայն ու արձակ, ուրիշ է Ռուսացը՝ փակ ու ամփոփ, ուրիշ եւրոպացւոցը: Իտալացիք ու Անգղիացիք, ինչպէս նաեւ Ռուսք եւ Գերմանացիք, մեծ բանի տեղ կգնեն շեշտը. իսկ Գալլիացիք գրեթէ չուեն շեշտ, եւ այլն .

Հ. Մի եւ նոյն ազգին մէջ ալ տարբեր տարբեր առողանութիւններ կգանուին թէ ոչ .

Պ. Այո. օրինակի համար, մեծ տարբերութիւն ունի մեր մէջ Արարատեան նահանգին բնակչաց առողանութիւնը՝ Պօլսեցւոց առողանութենէն, Պօլսեցւոցը Լեհաստանի Հայոց առողանութենէն, Լեհաստանցւոցը Թրիփլիզցւոց առողանութենէն, եւ այլն . Ինչպէս որ ամէն մարդ կարող է գիտել եւ ստուգել :

Հ. Լեզուի մը ուղիղ առողանութիւնը սովորաբար ուսկից կառնուի .

Պ. Այն լեզուն խօսող ազգին մայրաքաղաքի բնակչացը, կամ գէթ գլխաւոր քաղաքներուն բնակչացը առողանութենէն . վասն զի ներսի մանր քաղաքաց եւ դեղերու բնակիչները գրեթէ ամէն ազգաց մէջ ալ թանձր ու անախորժ առողանութիւն մը կունենան . ուստի Պաղլիացւոց ընդունելի առողանութիւնն է Փարիզացւոցը, եւ ոչ հարաւայնոցը . Անգղիացւոց՝ Լոնտոնիներ, եւ ոչ Իռլանտայիներ . Իտալացւոց՝ Հռոմիներ, եւ ոչ Նափոլիիներ . Ռուսաց՝ Մոսքուային ու Փետերպուրկիներ, եւ ոչ Քիեւիներ . Օսմանցւոց՝ Կ.-Պօլսիներ, եւ ոչ Աարպէճանիներ . Պարսից՝ Թեհրանիներ ու Ասպահանիներ, եւ ոչ Իսրասանիներ . Յունաց՝ Աթէնքիներ, եւ ոչ Անատոլուիներ, եւ այլն :

Հ. Մեր լեզուին առողանութեանց մէջ լաւը ո՞րն է .

Պ. Թէպէտ հարկ էր ամենէն լաւ հայկական առողանութիւն համարիլ Արարատեան նահանգին ու Տարօն գաւառին բնակչաց առողանութիւնը, — որովհետեւ անոնք են մեր ազգին ազնուագոյն մասերը

Հին ատենէն, — բայց դժբաղդարար այն երկիրներուն քանի մը դարերէ հետէ օտարոտի ազգաց ոտնակօխ եւ աւերակ դարձած լինելուն պատճառաւ, նոցա բնակիչներուն առողջանութիւնը շատ տեղ գեղացւոց առողջանութեան կերպը առեր է բնականապէս, տեղ տեղ ալ Պարսից եւ Թուրքաց կամ Քրդաց առողջանութիւնը. եւ այն առողջանութեան գլխաւոր պահասութիւնն է ըստ մեզ՝ պարսկական ծանր եւ երկար եղանակը, որ աւելի յայտնի է հարցական եւ զարմացական իմաստից մէջ: Ուստի մեզի կերբեւնայ թէ հայերէն լաւ եւ ուղիղ առողջանութիւնը կարելի է գտնել միայն ռուսմակրան Հայոց մէջ՝ թէ Պօլիս, թէ Թիֆլիզ եւ թէ ուրիշ տեղեր. բայց ամենէն աւելի Պօլսոյ բազմաթիւ Հայոց ռուսալ մասին մէջ, որոց առողջանութիւնը գիւրաւ կյարմարի նաեւ նախնեաց մեզի աւանդած առողջանութեան կանոններուն:

Հ. Առողջանութեան կանոնները ինչ կերպով աւանդուած են մեզի ի նախնեաց.

Պ. Հին եւ բնաիր գրչագրաց մէջ՝ պէսպէս նշաններով, որոց վրայ յետոյ կխօսիմք. բայց գրչագիրներն ալ միակերպ չեն գործածեր այն նշանները. ուստի կարելի չէ անոնց միայն հետեւիլ ուղիղ առողջանութեան համար, այլ պէտք է լաւ ընտրութիւն անել:

ԱՌՈՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԸ.

Հ. Առողջանութեան նշանները որոնք են մեր լեզուին մէջ.

Պ. Հին գրչագիրներէն ոմանց մէջ շատ նշաններ կան առողջանութեան՝ շարականի խաղերուն նման, մեծ մասը յունարենէ առնուած. բայց լաւ գրչագրաց մէջ, եւ անոնցմէ առնելով՝ նաեւ այժմու մաքուր տպագրութեանց մէջ գործածուող նշաններն ասոնք են. Բուք, Շեշ, Երկար եւ Պարոյի:

Ա. Բ Ա Ի Թ.

Հ. Բուքը ինչ է.

Պ. Բուք կասուի ձայնին գէպ ի վար իջնալը՝ կարծ կերպով մը, այսինքն առանց բոլորովին դադրելու. եւ անոր նշանն է այս ('): Այս բութը կգործածուի մեր մէջ նաեւ իբրեւ կիս usruակիս, ինչպէս որ կտեսնուի Տրոհութեան կանոններուն մէջ:

Հ. Բթանշանը իբրեւ առողջանութեան նշան՝ այժմ ալ կգրուի թէ ոչ.

Պ. Այժմ՝ չգրուիր՝ իբրեւ աւելորդ նշան. վասն զի մեր լեզուին մէջ գրեթէ ամէն բառ ըստ ինքեան բութ է; այսինքն շեշա չունի, թէպէտ եւ ըստ աւելոյն կրնայ շեշտուիլ ու պէտք է որ շեշտուի:

Հ. Շեշքը ինչ է .

Պ. Շեշք կասուի ձայնին ուժով մը զարնուիլը այս կամ այն վանկի վրայ . եւ շեշտին նշանն է այս :

Հ. Մեր լեզուին բառերը չեշտ ունին թէ ոչ .

Պ. Մեր լեզուին բառերն ալ ուրիշ արեւելեան լեզուաց բառերուն պէս՝ բնական շեշտ չունին, այլ միայն սուղ եւ երկար վանկեր : Այս կողմանէ Գաղղիացւոց լեզուին եւս նման է մերը . որովհետեւ կամ անշեշտ պէտք է համարիլ ընդհանրապէս մեր բառերը, եւ կամ ամէն բառի ալ վերջի վանկին վրայ շեշտել, ինչպէս մարդասէր, մարգարհանային, խոնարհեցն . եւ ոչ թէ մարդասէր կամ մարդասէր, եւ ոչ մարգարհանային, եւ ոչ խոնարհեցն, եւ այլն :

Հ. Հատրա ինչո՞ւ համար սմանք մեր բառերը երեք տեսակ կհամբրեն . շեշտոր, յարաշեշտ, եւ նախաշարաշեշտ (⁴) .

Պ. Նորա շեշտոր ասած են այն բառերուն՝ որոց շեշտը վերջի վանկին վրայ է, ինչպէս են մեր լեզուին գրեթէ ամէն բառերն ալ . յարաշեշտ ասեր են քանի մը բառերուն՝ որ պատճառաւ մը եւ սովորաբար վերջընթեր վանկին վրայ կշեշտուին . զոր օրինակ, սյապես, գրէքե, հնպս եւ այլն : Նախաշարաշեշտ ալ այն խիստ սակաւաթիւ բառերուն ասած են որ նոյնպէս քերականական պատճառով մը սովորաբար վեր-

(⁴) Ինչպէս Հայերէն Քերականութեան նկիւնակը . Հ. Բ. Կ. Բագրատունի, էջ 618 :

ջրն թերէն առաջ եղած վանկին վրայ կշեշտուին . զոր օրինակ, սինաւսիկ, մանաւանդ, ևնյեծաւսյն եւ այլն :

Հ. Շեշտին ընդհանուր կանոնները որոնք են .

Պ. Նախ՝ երբոր բառ մը հրամայական է, կամ թէ իրմէ ետքը եկող բառը նախընթացին հետ բնական կապ մը ունի, շեշտը այն հրամայականին կամ նախորդ բառին վրայ միայն կմնայ . զոր օրինակ, արա՛ սեր, հա՛ս զնա, արի՛ կաց մանուկ դու . ասուա՛ճ իմ ես դու . մահա՛ չափ . ա՛կն ունիմք . ևրի՛ր եպագ . ուրա՛խ չեւուք, եւ այլն :

Հ. Ի՞նչպէս շեշտելու է այս բառերը . առաւել եւս, վաղու եւս, ոչ ոք, ոչ եւս, արդարեւ, դարձեալ, այսինքն .

Պ. Թէ քերականօրէն եւ թէ լաւ գրչադրաց համեմատ՝ այդ բառերուն ուղիղ շեշտումն այս է . առաւել եւս, վաղու եւս, ո՛չ ոք, ո՛չ եւս, արդարեւ, դարձեա՛լ, ա՛յսինքն . եւ ոչ թէ ինչպէս թիւր սովորութեամբ մտած է ասել, առաւել եւս, ոչ եւս, արդա՛րեւ, դա՛րձեալ, այսինքն, եւ այլն :

Հ. Ո՞ր բառերը բոլորովին անշեշտ կհամարուին .

Պ. Յատուկ նախդիրները եւ գրեթէ բոլոր շաղկապները . ուստի սխալ է ասելը զննկ, զննեայ, զնցե, վա՛սն քո, վա՛սն զի, մի՛նչ ի ման, մի՛նչև աւցցե, քիպիս եւ, զն՛ր օրինակ :

Հ. Հապա երբոր եւ, քե, եքե շաղկապները կրկնուին, առաջինը շեշտ չանուոր, կամ երկուքն ալ .

Պ. Ոմանք առաջինը կշեշտեն՝ իմաստը պարզ եւ յստակ անելու մտքով եւ ռամկօրէն, բայց անշեշտ թողուլը աւելի լաւ է . ուստի փոխանակ ասելու, ե՛ւ

կենօք եւ մահու, պէտք է ասել, եւ կենօք եւ մահու. փո-
խանակ ասելու, երբ կենօք եւ երբ մահուաւք, ասելու է
երբ կենօք եւ երբ մահուաւք :

Հ. Որո՞նք են այն բառերն որ շեշտը իրենց վեր-
ջընթեր վանկին վրայ է .

Պ. Հետագայ բառերը, սրոց շատը բարդ են եւ
ածանցեալ .

այսպէս,	նոյն չափ .	այսօր,	ո՞րպէս .
այդպէս,	այսքան .	քանիօն .	ո՞րչափ .
այնպէս,	նոյնքան .	այժմիկ .	ո՞րքան .
սոյնպէս,	այսգոյն .	այսմիկ .	(Այս վերջի երե-
դոյնպէս,	այլուր .	գրեթէ .	քը այսպէս կը-
նոյնպէս,	այլազգ .	թերեւս .	հընչուին՝ երբոր
այսչափ,	պէսպէս .	տինա .	հարցակասն են . ա-
այդչափ,	այսինքն,	հասկա .	պա թէ ոչ՝ ան-
այնչափ,	յայնժամ .	բարէ .	շեշտ են :)

Հ. Այսպիսի, սոյնպիսի, որպիսի, զինչպիսի բառերուն
շեշտը ուր կը գտնուի .

Պ. Վերջի վանկերուն վրայ . այսպիսի, որպիսիւմ,
որքանեօք, եւ այլն :

Հ. Վերջընթեր վանկէն առաջ շեշտուող բառերը
որոնք են .

Պ. Հետագայ սակաւաթիւ ածանցեալ բառերը .

ասակասիկ,	այսօրիկ .	հինգերորդ .
ակասիկ,	այնօրիկ .	վեցերորդ .
մանաւանդ,	յայմանէ .	մետասաներորդ .
նոյնժամայն,	յայմանէ .	վեշտասաներորդ :
անդանօր,	այսօրիկ .	եւ այլն :

Հ. Սոցա շեշան ալ տեղը կփոխէ թէ ոչ .

Պ. Այ՛ն, երբոր նախընթաց կամ հեռեւորդ բառը շեշտ ունի. զոր օրինակ, կորնչիմք աւասիկ. յարձնցս յայսցանե. աւասիկ եւ :

Հ. Կոչական անուններուն շեշտը սր վանկին վրայ կգրուի .

Պ. Սովորաբար վերջինին, երբեմն առաջնոյն . շատ անգամ ալ առանց շեշտի կմնան . զոր օրինակ, վարդապետ բարի, Սաւաղ եղբայր . ծառայի, հնազանդ շերտի : Զակիս, Փիլիսոպե, Պէտր : Լուր ինձ, իշխանոյ . ընկեր, զիւնոյ մեկտ այս :

Հ. Այ՛ժմ շեշտանշանը ամէն տեղ կգործածուի թէ ոչ .

Պ. Ոչ . այլ մէկ մը՝ կես հարցական իմաստներու մէջ . զոր օրինակ, Ոչ զիտեմք զի եղև եմա : Հարցանէր՝ թէ ո՞ր ծնանիցի Քրիստոսն : Երկրորդ, այնպիսի միջարկութեանց կամ ձայնարկութեանց վրայ որ հարկ չէ երկարել . զոր օրինակ, Օ՛ն արի : Հա՛պա առաքիլնիս : Վա՛շ քաջիդ : Եւ երրորդ՝ այն հրամայական բառերուն վրայ կգրուի որ հարկ է զանազանել իրենց նման կատարեալներէն կամ ուրիշ բառերէ . զոր օրինակ, Հա՛ն ի բանե . — Հան զնա ի բանաէ : Դի՛ր եւ տար . — Դի՛ր եւ տար առնել : Ա՛ի ո՛ք, մի՛ ինչ . — Ա՛ի որ յերկոցունց . մի՛ ինչ է զոր խնդրեմս ի քէն :

Հ. Ուրեմն ամէն հրամայականի վրայ շեշտ գնել հարկաւոր չէ .

Պ. Ոչ, եւ աւելորդ է բոլորովին՝ երբ իւր կազմութեամբը կամ տեղովը արդէն կորոշուի իրեն

նման բառերէն. զոր օրինակ, Արա, զայս արարեի եւ կեցցի: Որովհետեւ արարեի (այսինքն արարիք) միտւի ի փոքրիակն յայցանէ, ինձ արարեի (արարիք):

Բ. Ե Ր Կ Ա Բ.

Հ. Երկարը ուր կգործածուի:

Պ. Չարմանք կամ սաստիկ բարկութիւն կամ ուրախութիւն կամ ուրիշ կիրք մը յայանող բառերուն վրայ. զոր օրինակ, Բնրե. — Տե՛ր, զի բազում եղևն նեղիչիս: Ո՛վ բշուտուրեանս, Երանի՛ ֆեզ, Սխնն: Վնջ ֆեզ, Բորագիս: Երուսաղեմ Երուսաղեմ:

Հ. Շեշար երկարին տեղը կրնայ բռնել.

Պ. Այո, մանաւանդ երբ իմաստը չպահանջեր որ ձայնը շատ երկարի. զոր օրինակ, Վնջ վաշ: Երանի՛ րե: Այ ախրե՛ն:

Հ. Այժմու տպագրութեանց մէջ կոտենուի երբեմն երկարը փակագծի մէջ գրուած, այսպէս ('). Ընչ մտքով է:

Պ. Այդ սովորութիւնը Եւրոպացւոցմէ առնուած է, եւ կցուցընէ թէ նախընթաց խօսքերուն կամ իմաստին մէջ ընդհանրապէս ցաւալի կամ զարմացական իմաստ մը կայ: Բայց զգուշալի նորաձեւութեանց կարգը կրնայ գրուիլ՝ եթէ շատ գործածուի:

Գ. Պ Ա Բ Ո Յ Կ.

Հ. Պարոյկը ընչ է.

Պ. Պարոյկը (որ Ոլորակ ալ կասուի) ձայնաւորներուն վրայ կգրուի՝ ուր որ հարցանիս կերպով մը մարդուս

ձայնը ուղբուելու պէս կլինի . զոր օրինակ, զինչ, ֆանի, ընդէր : Ի՞մ իմիք ազդիցե այնուհետև : Տեսէր, որդի մարդոյ : Հասեալ իցես : Կերսւր արդեօք թի նմանե : Միքի դու մեծ ինչ ոք իցես :

Հ. Տարակուսական բառերուն վրայ ալ կգրուի պարոյկ թէ ոչ .

Պ. Թէպէտ ոմանք կգնեն, բայց աւելի լաւ է անոնց վրայ շնչ գործածել՝ իբրեւ կէս հարցականի նշան . զոր օրինակ, Փուրացու ուսանել՝ քե ֆանիք իցես պարագուիս ֆաջ նահասակացն, եւ ո՞ր ոք ի անցակ սաղարֆ շինիցիկն, եւ այլն :

Հ. Միքե եւ արդեօք բառերուն վրայ պարոյկ պէտք է գնել թէ ոչ .

Պ. Ոչ . վասն զի սոքա հասարակ շաղկապներ են, թէպէտ եւ սովորաբար հարցական բայի կամ բառի հետ կգործածուին : Լաւը այն է որ պարոյկը հարցականին վրայ միայն գրուի . զոր օրինակ, Միքե մարք ինչ իցե : Միքե օրեկն մեր դասին զմարդ : Գիտիցես արդեօք զոր ընթեռնուցուսդ :

Հ. Ուրիշ ինչ նշաններ կան առողանութեան՝ որ այժմ գործածական չեն, թէեւ ասենով կգործածուէին .

Պ. Քանի մը նշաններ կան որ թէպէտ աւելի շարականի խաղերուն կարգը կհամարուին, բայց մինչեւ վերջին ժամանակներս կգործածուէին յոմանց . իսկ այժմ խախտեալ են : Ասոնց մէջ գլխաւորն է Սուղ

ասուած նշանը՝ որ է այս (⁰), եւ կգրուէր ոտանաւորաց մէջ՝ սղուելու վանկին վրայ. զոր օրինակ,

«Զ՝մատուննն որ գ՝րեաց ի տախտակին»:

Բայց այժմ՝ աւելորդ է, եւ չգործածուիր:

Թաւ կամ քաւանչան ասուած նշանագծին վրայ բուլորովին աւելորդ կհամարիմք խօսիլը. վասն զի ի վաղուց արդէն գործածութենէ գուրս ձգուած է:

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ՏՐՈՀՈՒԹԻՒՆ

Հ. Ի՞նչ է տրոհութիւնը կամ կէտագրութիւնը.

Պ. Տրոհութիւն կասուի ամբողջ իմաստի մը խօսքերն այնպէս իրարմէ զատելը այլ եւ այլ կէտերով՝ որ ուղիղ հասկըցուի:

Հ. Ուրիշ լեզուաց մէջ ալ կան այս տրոհութեան նշանները թէ ոչ.

Պ. Բաց ի Պարսից, Արաբացուց ու Հրէից լեզուներէն՝ ուրիշ ամէն լեզուներն ալ ունին տրոհութեան նշաններ՝ որը քիչ որը շատ մերիններուն նման: Ընդհանրապէս կատինացուց տաւերը գործածող ազգաց՝ եւս եւ Ռուսաց՝ կէտագրութիւնը նոյն է:

Հ. Կարելի չէ արդեօք մեր լեզուին ալ յարմարցընել բոլորովին եւրոպացի ազգաց կէտագրութիւնը .

Պ. Կարելի է, բայց եւ բոլորովին աւելորդ եւ անտեղի . անոր համար որ մեր կէտագրութիւնը ոչ միայն պակասութիւն մը չունի, այլ եւ քանի մը նշաններու կողմանէ աւելի լաւ է քան զԵւրոպացւոցը :

Հ. Տրոհութեան մէջ գործածուած կէտերը սրօնք են .

Պ. Հարկաւոր եւ գլխաւոր կէտերն ասոնք են . Ենթամայ, Ապարաց, Մակակիս, Բուր, Ստրակիս, Միջակիս, եւ Վերջակիս :

Ա. Ե Ն Թ Ա Մ Ն Ա Յ .

Հ. Ենթամայն ինչ է .

Պ. Ենթամայ կասուի այս գծիկը (-), եւ կգործածուի առադարձի մէջ՝ ցուցընելու համար թէ տողին վերջը մնացած բառին մէկ կտորը կամ կէտը վարի տողն անցած է :

Հ. Տողագարձի ընդհանուր կանոնը սրն է .

Պ. Ընդհանուր կանոնն այս է որ բառերը բաժնուին իրենց վանկերուն կամ հեգերուն նայելով, եւ ոչ ուրիշ քերականական կազմութեան : Բայց երբեմն հարկաւոր կերեւի այս կանոնէն խտարիլ :

Հ. Մէկ ձայնաւոր մը միայն կարելի է թողուլ տողին ծայրը .

Պ. Այս. զոր օրինակ, ա.րի, և.դաւ, ի.րաւ, ու.րով, օ.ժիս :

Հ. Եթէ երկու ձայնաւոր դասուին քովէ քով, ինչպէս կբաժնուին .

Պ. Մէկը տողին վերջը կգրուի, միւսը կանցնի յաջորդ տողին ծայրը. զոր օրինակ, Հրե-ից, մի-այն, Տի-կերթ, առնու-ին: Բայց լոկ մէկ ձայնաւոր մը յաջորդ տողը անցընելը տգեղ է. զոր օրինակ, Ասի-ա, գրե-ի:

Հ. Երկբարբառները, այսինքն երբոր երկու երեք ձայնաւոր մէկ հնչմամբ կարտաբերուին, ինչպէս ասոնք, աւ, եւ, իւ, ու, եա, ուա, ուե, ուե, ուի, ուո, աս-ղադարձի մէջ ինչ կերպով կբաժնուին.

Պ. Ստորաբար չեն բաժնուիր, այլ տողին վերջը կմնան ամբողջ. զոր օրինակ, աղաւ-նի, եւ-րոպա, իւ-րում, ու-րախ, ե-ղեալ, կո-րեաւ. ա-նուան, ըս-տուեր, անուոց:

Հ. Այս բառերը ինչպէս բաժնելու է. քուսուր, աւեճիք, քաւական, ծարաւի, քազաւոր, հիւանդ, դիւաց.

Պ. Ընդհանրապէս երբոր երկբարբառէն անմիջապէս ետքը գրուող տառը ձայնաւոր է, այն ասեն լաւ է ՚իւնը՝ իբրեւ կէս վեզի ձայն ունեցող՝ յաջորդ տողին անցընել, քան թէ վերի տողին ծայրը թողուլ. ուստի առաջարկած բառերդ պէտք է բաժնել այսպէս. քե-ւաւոր, աւե-ճիք, քաւական, ծարաւի, քազաւոր, հիււանդ, դիւաց:

Հ. Ի՞նչպէս բաժնելու է ասոնք եւ սոցա նման բառերը. տուա, ազնուի, սուին, քուով.

Պ. Երբոր այդպէս ու երկբարբառէն վերջը ձայնաւոր մը կուգայ, ստորաբար ու տառը ըրի պէս կհնչնչուի. ուստի կարելի է այսպէս գրել ու բաժնել այն բառերը. տր-ւաւ, ազնըւի, սըւիւն, քըւով: — Այն կանոնով է ահա որ աշխարհաբառին մէջ ալ կբաւորական ձեւով գրուած բառերը ու երկբարբառով

գրելը աւելի լաւ կհամարուի՝ քան թէ ըստ կամ և, կամ եւս առաւել ըվ կամ վ. այսինքն լաւ է գրել, տրուցաւ, սոնուիլ, զարնուեցան, քան թէ տրուցաւ կամ տրուցաւ, տրուցաւ, սոնուիլ, սոնուիլ, զարնուեցան կամ զարնուեցան եւ այլն :

Հ. Բարդ կամ անճանցեալ բառերը, ինչպէս տարաշխարհ, բացերեւ, աներկիւղ, սոսանուն, չարարուես, ուրաշխարար եւ այլն, ինչպէս պէտք է բաժնել :

Պ. Թէպէտ ոմանք կպնդեն թէ պէտք է այդպիսի բառերը իրենց բարդութեան կամ աճանցման կտորէն բաժնել, եւ գրել այսպէս, տար-աշխարհ, բաց-երեւ, ան-երկիւղ, սոս-անուն, չար-արուես, ուրաշխ-արար, բայց լաւը այս է որ կարգացողին աւելորդ ոտնառութիւն չպատճառելու համար՝ դոցա բաժանումն ալ ընդհանուր կանոնին հետեւի, այսինքն բառին մէջ եղած մէկ բաղաձայնը յաջորդ տողին անցնի. ուստի եւ բաժնուի այսպէս. ևո-րա-ծիւն, տարաշ-խարհ, ան-ապար, բաց-երեւ, ան-երկիւղ, սոս-անուն, չար-ար-ուես եւ այլն :

Հ. Երբոր յ տառը երկու ձայնաւորի մէջ պատահի, ինքը տողին վերջը կդրուի թէ յաջորդ տողին կանցնի .

Պ. Ոմանք յ տառը տողին վերջը կթողուն, որպէս զի յաջորդին անցնելովը վտանգ չլինի կես հոյի պէս հնչելու, ինչպէս որ կհնչուի բառերու սկիզբը. ուստի կբաժնեն այսպէս. արխայ-ական, ընծայ-արան, քայ-ից, վկայ-ուրիւն : Իսկ այժմու քերականք լաւ կհամարին յիստ յաջորդ տողին անցընել, եւ գրել, արխայ-ական, ընծայ-արան, քայ-ից, վկայ-ուրիւն . ինչպէս որ կը-

բաժնուին ասոնք. մշսւ-յաղբ, զեղա-յարմար, զեղա-յօրեն,
եւ այլն. վասն զի կասեն թէ ասով նաեւ ասոյին վեր-
ջը մնացած կտորին ամբողջ կարծուելուն վասնդը
չմնար: Ըստ մեզ առաջին կերպը աւելի հաւանելի է:

Հ. Բառին մէջ երբօր երկու բաղաձայն գանուի
քովէ քով, բաժանումը ինչպէս կլինի.

Պ. Ընդհանուր կանոնով՝ բաղաձայնին մէկը ասոյին
վերջը կմնայ, եւ միւսը կանցնի յաջորդ ասոյին սկիզ-
բը. զօր օրինակ, բար-բառ, ըն.սիր, ամ-լոր.դի, յաշ-խարհ,
որ-դուց, եւ այլն:

Հ. Այս բառերը ինչպէս պէտք է բաժնել. ընդար-
ձակ, բարձրնիւ, օրհնաստայց, շնորհընկալ.

Պ. Ասոնք եւ սոցա նման բարդ բառերը լաւ կերե-
ւի ոմանց՝ բարդուած տեղերէն բաժնել այսպէս. ընդ-
արձակ, բարձ-ընիւ, օրհն-աստայց, շնորհ-ընկալ. բայց ու-
րիշները լաւագոյն կհամարին գիւրութեան համար՝
ասոնք եւս ընդհանուր կանոնին ասկը ձգել. ընդար-
ձակ, բարձ-ընիւ, օրհն-աստայց, շնոր-հընկալ եւ այլն:

Հ. Ո՞ր բառերուն մէջ երկու բաղաձայններն ալ
յաջորդ ասոյին սկիզբը կանցնին.

Պ. Անոնց մէջ՝ ուր որ երկու բաղաձայնները բնա-
կան են բառին յաջորդ կտորին. զօր օրինակ, մեծա-
հրաշ, նորա-նշան, մասեւա-գրեւ, յարա-մնայ, աստուածա-
խնամ, շուսա-ծնունդ, բարե-շնորհ:

Հ. Արդեօք կարելի է նայ՝ այսինքն կակուղ եւ փափուկ
տառերը, որ են դ, մ, ն, ռ, նախընթաց բաղաձայնին
հետ մէկտեղ անցընել յաջորդ ասոյին, եւ գրել, ըն-
դդայ, դրա-մնայ, հի.մնել, աս.տակ.

Պ. Ոմանք լաւ համարեցան կանոն անել այդ բանը, բայց ուրիշները իրաւամբ անտեղի կհամարին. վասն զի այդ տառերը թէպէտ կակուղ են, բայց միշտ սուղ չեն մեր լեզուին մէջ. եւ կարգացողը շատ անգամ ը հնչումը կգնէ նաեւ այն բառերուն սկիզբը. հրաւ, նըշան, գրեւ, մընայ, խընաւ, ծընունդ, շընորհ:

Հ. Երբօր երեք բաղաձայն մէկտեղ հանդիպին, բառին բաժանումն ինչպէս կլինի.

Պ. Առաջին երկուքը տողին վերջը կմնան, եւ միայն երրորդը կանցնի յաջորդ տողին սկիզբը. ինչպէս, ինկ-նին, քարգ-ման, խորհ-կանաւ, ընկ-րել, անձ-րել, բարձ-րանձն: Բայց երբ երկու կամ երեք տառ բնական են բառին երկրորդ կտորին, լաւն այս է որ յաջորդ տողը անցնին. զոր օրինակ, ան-շնորհ, ան-հրատ, ան-զոյրիս:

Հ. Տողագարձի մէջ երբ յայանապէս կդըրուի ը տառը.

Պ. Նախ՝ բառին վերջը՝ երբօր հնչման մէջ ը ձայնը կայ. զոր օրինակ երկր-պագու, մշրն-ջենաւոր, անըս-տուեր, ընթեռնը-լով, մասնը-շի, խառնը-ման, կըն-խոյ, վըն-ոյ, նը-շան, պը-տու: Երկրորդ՝ յաջորդ տողին սկիզբը ը կգրուի՝ երբօր վերի տողէն վար անցած տառերը բնական չեն իրենց կտորին. զոր օրինակ, երկր-պագու, մըշ-սընջենաւոր, մաս-նըշի, ի դըմ-նըկէ: Իսկ երբօր վերէն վար փոխադրուած կտորը ինքը բառ է, ը չանուր. զոր օրինակ, ան-պտուղ, եւ ոչ ան-պրտուղ. ան-ստուեր, եւ ոչ ան-րստուեր. անվրեպ, եւ ոչ ան-վրեպ, եւ այլն: Երրորդ, այն սկզբնական ու վերջին վանկերուն մէջ՝ ուր որ ը ձայնը կլսուի, տողագարձի ատեն

յայտնապէս ալ կգրուի . ինչպէս, ըզմարդ, ըզգրուիս, ըշտեւարան, ըսկիգրն, ցրնա, այժըմ, ձեռքն, տեառնդ, սկիգրքն :

Հ. Ի՞նչպէս կարգալու եւ գրելու է այս բառերը . ի զգեսս, ի շտեւարանս, ի ստանց .

Պ. Ոչ երբէք կարգալու եւ գրելու է ի ըզգեսս, ի ըշտեւարանս, ի ըստանց . այլ միշտ բառին սկզբնական բաղաձայնը նախգրին հետ կպցընելով, իբր թէ այսպէս գրուած լինէին . իզգեսս, իշտեւարանս, իստանց :

Բ. Ա Պ Ա Թ Ա Ր Տ :

Հ. Ապաթարցը ինչ է .

Պ. Ապարաց կասուի այս նշանը (՝) որ կգրուի ձայնաւոր տառի մը պակասձ տեղը՝ երկու ձայնաւորի անախորժ հանգիւյումը կտարելու համար . զոր օրինակ, ապ՝ եթ :

Հ. Ապաթարցը ո՞ւր աւելի կբանի .

Պ. Տաղաչափութեանց մէջ . զոր օրինակ, Ու՛նդիւմանայր բակից ևցիկն : Ս՛ս ողորմութեանդ որ ոչ բըռիկն : Զի՛ բազում կամ գ՛ի բազում ժամանակաց :

Հ. Երբոր երկու ձայնաւոր տառ քովէ քով հանգիւյին, պէտք է արգեօք անոնցմէ մէկը սղել՝ իբր թէ ապաթարցով գրուած լինէին . ինչպէս ասոնք, Մովսէս մորենի ոչ կիզեալ : Փարսեա ամենապարզեւ : Ի վերայ քն հովանացի .

Պ. Ոմանք կարծեցին թէ անշուշտ հարկաւոր է սղել, եւ կարգալ, մորենի՞ ոչ, փարսեա՞ ամենապարզեւ, քն

Վանասցի. բայց հաւանական չէ նոցա կարծիքը. նախ որ այդքան վափկութիւն եւ քնքշութիւն պահանջելը մեր հին եւ արիական լեզուէն՝ բնական եւ իրաւացի չէ. եւ երկրորդ՝ որ իրարու հետ բնական եւ անմիջական կապ չունեցող բառերն ինչ հարկ է այնպէս միայար կարգալ որ ձայնաւորներուն մէկը սղելու ստիպուիմք. վասն զի շատ կարելի է առանց շտապելու կարգալ, մորենի՝ ոչ կիզեալ. փարսեա, ամենապարգեւ. ի վերայ քո՝ հովանասցի:

Հ. Աշխարհաբառի ուղղագրութեան մէջ ապաթարցը երբ կամ սէր կգործածուի.

Պ. Այն տեղերն որ երկու քովէ քով եկող ձայնաւորներուն մէկը դուրս կձրգուի. զոր օրինակ, բան մ'ալ (բան մի ալ), կ'ուրանայ (կը ուրանայ): — Ոմանք կուզեն որ ապաթարցով գրուին նաեւ ստոնք եւ այսպիսի բառեր, պիտ'որ (պիտի որ կամ պիտոր), երկերկու (երկու երկու), չ'ըլլայ բե (չըլլայ բե). բայց մեզի աւելորդ ծանրաբեռնութիւն կերելի այսպիսի ապաթարցը. ապա թէ ոչ, ուրիշ շատ տեղ ալ հարկ կլինէր գործածել՝ ուր որ ձայնաւոր մը կպակսի սր եւ իցէ պատճառաւ. զոր օրինակ, աւ'րել, մոռ'ցայ, ծովուն եզեր' (եզեր'ը), եւ այլն:

Գ. Մ Ա Վ Ա Վ Ե Տ.

Հ. Մակակէտն ինչ է.

Պ. Մակակէտ կասուէր այն կէտը կամ ստորակէտը որ կգրուէր ի, գ, յ, եւ ց նախդիրներուն վրայ, մանաւանդ երբ պէտք լինէր ցուցընել թէ անոնք նախ.

դիր են, եւ ոչ թէ նախընթաց կամ յաջորդ բառերուն բնական կտոր. զոր օրինակ, առ 'ի նմանե. 'ի յայրիև. գ'օրև, գ'օղ, յ'օղ, յ'անցաւոր, ց'երևկ, ց'անկումն:

Հ. Այժմ եւս կգործածուի թէ ոչ.

Պ. Այժմ աւելորդ կհամարուի, մանաւանդ այն տեղերն որ իմաստէն յայտնի է այդ տառերուն նախադիր լինելը. բայց ո՞վ որ հարկ համարի տեղ մը զգուշանալ սխալ իմաստ տալէն՝ յայտնի է թէ կարող է մականկէտը գործածել:

Հ. Ղ եւ չ՝ տառերուն վրայ ինչ մտքով կգնեն ու մանք այդ մականկէտը.

Պ. Այս մտքով որ իբր քե այդպիսի տառերը կես շիւն պէտք է արտաբերել, որ յայտնի անտեղի նորաւ ձեւութիւն է. վասն զի թէպէտ նախնիք օտարազգի բառերուն լիւնը հայերենի վերածելու ատեն՝ շատ անգամ ղ՝իւն գործածեր են, քայց այդ բնական յատկութիւն է լեզուիս. ուստի գրեթէ ստոյգ է որ այն ղ՝ գիրը կես դասի ձայն ունէր, եւ ոչ կես շիւնի (1):

Գ. Բ Ո Ւ Թ.

Հ. Բութը ինչ է.

Պ. Բութը այս նշանն է (' կամ '), որ կգրուի այն բառին վրայ՝ ուր որ մարդուս ձայնը վար իջնալով կանկ կառնու քիչ մը, եւ ուր այնքան միայն հարկ կլինի բառ մը զատել ուրիշ բառէ մը որ իմաստը չշփոթի.

(1) Տես այս նիւրիս վրայ մեր առանձին Քննութիւնը՝ որ տպուած է ի Վենետիկ (1862) ի ներքումն կարծեաց Հ. Արսենի Բագրատուելոյ:

զոր օրինակ, Մահ՝ մարդոյ հանգիստ է: Այիֆ՝ իսսուսութիւն
մարդոյ են, եւ հասակ ծերութեան՝ կեանքի սևաւոստ:

Հ. Ինչո՞ւ Համար ոմանց աւելորդ բան կերելի
բուժը .

Պ. Միայն անոր Համար որ եւրոպական լեզուաց
կէտադրութեանը մէջ չկայ: Բայց այդ բաւական
պատճառ չէ աւելորդ Համարելու բուժը՝ երբ ու-
րիշ կողմանէ Հարկաւորութիւնն ու օգտակարութիւ-
նը յայտնի է:

Հ. Եւրոպացիք բուժին տեղը ինչ կգործածեն .

Պ. Ստորակէտ . բայց ստորակէտը արդէն իրեն-
գործածուելու տեղ շատ ունենալուն Համար, մեր
կէտադրութեանը Հարստութիւն պէտք է Համարիլ
բուժը՝ որ կիս ստորակէտ ոյժ կունենայ:

Հ. Ինչո՞ւ Համար ոմանք բուժը մակակետի ձեւով
կգրեն այժմ՝ այսպէս (¹) .

Պ. Միայն անոր Համար որ այդ ձեւը աւելի յար-
մար է նորաձեւ տառերուն, այսինքն այն տպագրա-
կան տառից ձեւերուն որ եւրոպական արուեստի կա-
նոններով Հնարուեցան:

Ե. Ս Տ Ր Ա Կ Է Տ .

Հ. Ինչ է ստորակէտը .

Պ. Ստորակէտ կամ Եւրոպիկ տառաւոր այս է (²); եւ
կգրուի այն տեղ՝ ուր որ Հարկ է անկատար խօսքերը
մէկմէկէ բաժնել՝ առանց իմաստը վերջացընելու .
զոր օրինակ, երկ կեանք եւ երկ մեռանքիս, Տեսնեմք:

Ի պարսկաց և անգլաց, ի փորձառքեանց ղիսաց: Յորժամ ար-
քենան, յայնժամ զյոռին:

Հ. Ստորակէտ գնելու գլխաւոր կանոնները որո՞նք են.

Պ. Նախ՝ առանձին բայերով կամ մինակ մինակ
առանց եւ ի գրուած խօսքերը պէտք է ստորակէտով
զատել. զոր օրինակ, նեղութիւն, քե անձկութիւն, քե
հարստանք, քե սնով, քե մերկութիւն, քե վիշտ, քե սուր:

Երկրորդ, ստորակէտով կբաժնուին կոչական ա-
նունները նախքնթաց եւ հետեւորդ բառերէն. զոր
օրինակ, Լուր, որդեակ, խրատու հոր քոյ: Արքայ, յարիւսեան
կայ: Մահիք յառաջ, որդիք անօրեակ:

Երրորդ, երբեմն փակագծի տեղ կբանի՝ կարճ
խօսքերու երկու կողմը գրուելով. զոր օրինակ, եւ
եղեւ ընդ հանել ոգւոցն, քանզի մեռաւ, կոչեաց զանուն ևորս
որդի վշտաց ինց:

Հ. Ստորակէտ գնելը երբ եւ ուր աւելորդ կհամար-
ուի.

Պ. Նախ՝ երբ շատ մը բայեր կան ետեւէ ետեւ
առանց եւ ի կամ ետով կապուած, կամ շատ անուններ
քովէ քով գրուած են՝ եւ շաղկապով մէկ բայի հետ.
զոր օրինակ, Զամեկայն ինչ չափով եւ բուով եւ կշտով
կարգեցեր: Ո՞սիք ձեռոք պարսկոցոք կապելովք: Լիւսիսս եկեա
նսկասեալ պարսեալ վասրսեալ դառնայր արօրով: — Բայց
երբոր այն բառերը քանի մը հատ են, եւ նոր իմաստ-
ներ ալ կուտան, ստորակէտով կբաժնուին, թէպէտ
եւ գտնուի մէջտեղը եւ շաղկապ. զոր օրինակ, Հա-
րին զնոսս ի հարուածս մեծամեծս, եւ ջնջեցին զնոսս, եւ
զմեկացորդսն ի հարկի կացուցին:

Երկրորդ, երբոր յարաբերականը խիստ մօտ դը-
րուած է յարաբերելոյն, կամ՝ քե, զի շաղկապները
բայի կամ գերբայի մը հետ գրուած են անմիջապէս.
զոր օրինակ, Այնմ որ զգեսուցն եր յօրինող : Գիտացնն քե
ուր ե : Տեսեալ զի սկարուս եր :

2. Մ Ի Զ Ա Կ Ե Տ .

Հ. Ի՞նչ է միջակէտը .

Պ. Միջակէտը այս է (.), եւ կգորուի այն տեղ՝
ուր որ խօսքին իմաստը ինքիւրմէ կատարեալ է եւ
որսշ, բայց ամբողջ խօսքը գեռ չէ վերջացած . զոր
օրինակ, Գոյք եք աղ երկրի . ապա քե աղն անհամի, իւ
յալիցի :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ տեղ կգործածուի միջակէտը .

Պ. Ուր որ ուրիշի խօսքը մէջ կրերուի՝ առանց
քե կամ զի շաղկապի . եւ այնպիսի ժամանակ խօս-
քը գլխադրով կսկսի . զոր օրինակ, Ստիպեք զնոսա եւ
սսեք, Թող գրեմ եւ ցուցանեմ քաղաւորին :

Հ. Երկու կամ երեք կամ աւելի միջակէտ մէկտեղ
ինչո՞ւ կգորուին երբեմն .

Պ. Յուցընեւու համար թէ խօսքը այն տեղը յան-
կարծ կըկտրուի՝ կամ՝ խօսողին կրիցը սաստկութե-
նէն, կամ խօսքը ամբողջ եւ յայտնի ասել չկամենա-
լէն, եւ կամ քանի մը խօսք բնագրէն գուրս ձգուած
լինելը ցուցընեւու համար . զոր օրինակ, « Ես փոխանակ
քո, Արիստողոմ՝ որդեակ իմ . . . որդեակ իմ Արիստ-
ղոմ : Այլ ես որպէս անզաւակեցայ՝ անզաւակեցայ . . .
— Երանեալ է այր . . . որ յաթուս ժամախց սչ նստաւ » :

Հ. Եւրոպացւոց սր կէտին կպատասխանէ մեր միջակէտը .

Պ. Երկկէտին, որ է այս (:), երբեմն ալ ստորատին, որ է այս (;):

Է. Վ Ե Ր Ջ Ա Կ Է Տ .

Հ. Ի՞նչ է վերջակէտը .

Պ. Վերջակէտը այս է (:), որ ամբողջ խօսքին լմըննալէն վերջը կդրուի, ինչպէս որ յայտնի է :

Հ. Արդեօք լաւ չէ մէկ կէտ դնել խօսքին վերջը, ինչպէս կանեն Եւրոպացիք, եւ ինչպէս որ կուզեն անել նաեւ մերսնցմէ ոմանք .

Պ. Մեր միջակէտը արդէն մէկ կէտ լինելով, եւ երկկէտը իմաստին վերջանալուն աւելի հաստատութիւն, անշուշտ լաւագոյն է մեր կէտագրութիւնը քան զԵւրոպացւոցը նաեւ յայսմ մասին :

Ը. Չ Ա Կ Ե Ր Տ .

Հ. Չակերտը ի՞նչ է .

Պ. Չակերտ կասուին իբր չայի գլխով մէկ կամ երկու ստորակէտ (“ ”), որ կդրուին մեկնողական խօսքերու մէջ, կամ ուրիշի խօսքը մէջ բերելու ատեն, խօսքին սկիզբն ու վերջը :

Հ. Երկու տեսակ չակերտները ինչպէս պէտք է գործածել .

Պ. Ոմանք խառն կերպով կբանեցընեն, այսինքն երբեմն մէկը եւ երբեմն միւսը կդնեն՝ ոչ միայն խօսքին սկիզբն ու վերջը, այլ եւ ամէն մէկ տողին

սկիզբը : Այժմ ընդհանրապէս ընտրելի կերեւի՛ խօսքին սկիզբը դնել այս («), եւ վերջը այս (»), իսկ տողերուն սկիզբը միշտ չկրկնել՝ իբրեւ աւելորդ ծանրաբեռնութիւն :

Թ. Փ Ա Ա Ա Գ Ի Մ.

Հ. Փակագիծը ինչ է .

Պ. Փակագիծ կասուի այս ( ), որով միջանկեալ խօսք մը քսլի խօսքերէն կղատուի ու կամփոփուի . զոր օրինակ , « Թէպէտ եւ ի դործ արուեստին զբաղեալ էին , (եւ գիտէք իսկ թէ զիա՛րդ քաղցր եւ պատիր ձկնորսութիւնն էր) , սակայն ոչինչ դանդաղեցան » :

Հ. Փակագծին տեղը ուրիշ ինչ նշան կրնայ դրուիլ՝ միջանկեալ խօսքերը զատող .

Պ. Երբոր միջանկեալ խօսքը կարճ է , կարելի է երկու ստորակէտով զատել . զոր օրինակ , « Գուցէ ամաչեսցուք մեք , զի մի ասացուք թէ դուք , ի մասինդ յայդմիկ պարծանաց : » — Երբեմն ալ փակագծին տեղը միջանկեալ խօսքին երկու կողմը կգրուի այս ուղիղ գծիկը — :

Հ. Ուղիղ գծիկը ուրիշ ինչ գործածութիւն ունի .

Պ. Երբեմն կգործածուի՛ որոշ տարբերութիւններ իրարմէ զատելու , մանաւանդ երբ չկամենաս յաջորդ հատուածը տողին ծայրէն սկսիլ , երբեմն ալ երկու երեք հոգւոյ բերնէն խօսք գրուած ատենը՝ խօսքին սկիզբը գծիկ մը կգրուի , փոխանակ կրկնելու ասաց կամ պատասխանեց բառերը :

Յ. ԵՐԿՈՐԵԱԿ.

Հ. Երկորեակն ինչ է.

Պ. Երկորեակ կասուի այս ("), որ այժմ խափանուած է. բայց ատենով կգործածուէր՝ մէկ մը կըրծատ բառերու վրայ գրուելու, մէկ մ'ալ ձայնաւոր տառի մը պակաս եղածը ցուցընելու համար. այսպէս, Թագ". զը". և. — մ"րդ"ս"ր: Այժմ առաջնոյն տեղը բաւական կհամարուի միջակէտ դնելը, իսկ երկրորդը աւելորդ (¹):

(¹) Տրոհորեան կանոններն ու օրինակները առած ենք ըստ մեծի մասին հօրն Արսենի Բագրատունոյ «Հայերէն Քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց», մակագրեալ ընտիր և. հիանալի երկասիրութենէն, որ հանդերձ ամենայն մանր պակասութիւններովը իրաւամբ պիտի ասուի ամեն ժամանակ՝ Մի միայն ճոխ և. հարուստ Գանձ Արամեան լեզուիս, և. արդարեւ Քերականութիւն քերականութեանց ազգիս Հայոց:

Յ Ա Ն Կ

	Էջ.		Էջ.
Նախագիրտելիք	3	ԳԼՈՒԽ Գ. ԼՆՈՐԳՈՒԹԻՒՆ ՏԱՌԵՑ.	
ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ.		Ա. Հայնաւորաց լծորդութիւնը	40
		Բ. Բաղաձայնից լծորդութիւնը	42
ՏԱՌԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ	5	ԳԼՈՒԽ Գ. ՏԱՌԱԳԱՐՉՈՒԹԻՒՆ.	46
ԳԼՈՒԽ Ա. ԳԻՏ ՏԱՌԵՑ.		ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԳ.	
Ա. Բեւեռածեւ, Գանիւլեան եւ Մերոպեան նշանազիրք.	6	ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԻՒՆ	69
Բ. Գիւտ Մերոպեան տառից.	8	ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԸ	
Գ. Ձեւ եւ թիւ Մերոպեան տառից	11	Ա. Բուրք	72
ԳԼՈՒԽ Բ. ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՆՉՈՒՄԸ ՏԱՌԵՑ ՀԱՅՈՑ.		Բ. Շեշտ	73
		Գ. Երկար	77
		Գ. Պարոյկ	—
		ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԳ.	
Ա. Հայոց արտասանութեան զլխաւոր տեսակները .	18	ՏՐՈՂՈՒԹԻՒՆ	79
Բ. Միջակ բաղաձայնից այլ եւ այլ ննջմունքը . . .	20	Ա. Ենթամնայ	80
Գ. Տառերուն ընդհանուր բա- ժանումը.	22	Բ. Ազարարց	85
Հայնաւոր տառեր . . .	—	Գ. Մակակետ	86
Բաղաձայն տառեր. նուրբ, Միջակ եւ Թաւ տառեր.	29	Գ. Բուրք	87
Նայ, կիսաձայն եւ կոկոր- դային տառեր.	34	Ե. Ստորակետ	88
		Զ. Միջակետ	90
		Է. Վերջակետ	91
		Ը. Հակերտ	—
		Թ. Փակագիծ	92
		Ժ. Երկորեակ	93

(THE BOOK)

